KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIV. évf. Május—Junius 3-ik füzet.

Vallás és cultus.

Hogy az ember vallásos lény; hogy a vallás alapja úgy benne van a szivben, mint a gondolat az agyban; hogy a vallás nem mesterségesen készült virág, hanem a lélek legtermészetesebb hajtása: olyan igazság ez, a mely már ma bizonyitásra alig szorul. E tekintetben hivatkozhatnánk a müveltség legalsó fokán, az úgynevezett „természeti állapotban" élő népekre, a melyek között a vallásos érzelem egy vagy más alakban megnyilatkozik. De ezt még nem használjuk föl igazságunk bizonyitására. Az ember igazi typusát nem a fél vad népek között, hanem a culturtársadalomban és országokban keressük. A lelki életnek sok olyan megnyilatkozása van a műveltség felső fokán, a mi hiányzik az ember fél vad állapotában. Ne találnánk bár a természeti népeknél semmi vallást: úgy sem mondanánk le az ember vallásos természetét illető hitünkről. Nem, mert itt vannak a cultur népek. Szemeink előtt él az a társadalom, a mely az ész, sziv és lélek drága kincseit hozta felszinre. Látjuk a műveltségnek gazdag országát, melyben a multnak élete, tudása és tapasztalata van fölhalmozódva. Nap-nap után tanui vagyunk, hogy a lázasan előre törő emberiség gondolata, figyelme és érdeklődése milyen sok irányban van lefoglalva. Tanui vagyunk annak, hogy mennyi mindenféle újabb jelszó, szellemi és erkölcsi irány tünik fel az egymás után haladó korokban. És mégis mit tapasztalunk? Azt, hogy a felvilágosodás fénye a vallásra homályt nem borithat, hogy a felszinre jutó újabb és újabb jelszavak az emberek figyelmét és érdeklődését a vallástól elterelni nem tudják; hogy az új kor gyermeke lázas sietségében is keres és talál időt, hogy titkon avagy nyilvánosan a vallásnak éljen, hogy a vallás nyomon kiséri az embert a tudomány, művészet, szóval a cultura fénylő csarnokaiba is. Itt, e megszentelt magaslaton, a lelki kincsek

gazdagságától ragyogó emez országban, itt keressük mi az embert.

Ha látjuk, hogy az ember, a ki birja a tudásnak minden elsajátitható kincsét s mégis azt kevésnek tartja a boldogságra; ha látjük, hogy a legelszántabb küzdés és leghivebb munka után is a lélek Istenhez sóhajt s utána szomjuhozik: akkor minden kétséget kizárólag igazolva látjuk azt a hitünket, hogy az ember vallásos lény. Az igaz, hogy ma nincsenek Pál apostolok, Zwinglik, Lutherek és Dávid Ferenczek. De hát ezek az emberiségnek mértföld mutatói, irányjelzői csupán. Nagy időközökben születnek ilyenek. Azonban mihelyt eljön az „időnek teljessége“; mihelyt szüksége lesz az emberiségnek egy újabb szabaditóra: az örök gondviselés az új Messiást is azonnal elküldi. Ma ha nincsenek is Mesterek, de vannak tanitványok, a kik keresik az igazságot s az öröklött lelki javakat az emberiség közkincsévé tenni igyekeznek. És a mig az ember keresi az Istent; mig a lélek ezt a világot mindenféle gazdagságával kevésnek itéli a boldogságra: addig mindig hisszük és hirdetjük, hogy az ember vallásos lény.

A vallással karöltve, ugyanannyi változatban és alakzatban jelenik meg a történelem folyamán a cultus. Vallási cultus alatt nem csupán magát az istentiszteletet kell értenünk, hanem általában mindazokat a cselekményeket és symbolumokat, a melyek által a lélek vallásos hitét és érzületét kifejezésre juttatta. A cultus szó tulajdonképpen ápolást, tiszteletet jelent. Jelentése mintegy kifejezi a czélt, a melyet szolgálnia kell, a mi nem egyéb, mint a hit ápolása, az Isten iránti tisztelet fokozása, a vallásos és erkölcsös élet ébresztése. De ez igazi czéltól eltérőleg sokszor más érdekeket szolgált a cultus úgy, hogy éppen ellenkező eredményt szült vagyis rontotta a hitet és az erkölcsös életet. Mennél fejletlenebb valamely vallás, annál számosabbak a cultus formái. Sőt a kezdetleges vallások a cultus formák gyakorlatában merülnek ki s erejük azon túl alig terjed. Ma szinte csodálkoznunk kell azon, hogy az ember a vallási cultusnak koronként milyen különleges formáit találta ki és gyakorolta.

A vallás legkezdetlegesebb alakzataiban az ember az isteneket, mint ellenséges hatalmakat képzelte s ezért a cultusformákkal arra törekedett, hogy titkos hatásu eszközökkel azok-

nak a kedvét megnyerje, őket hatalmába keritse vagy éppen kijátszodja. A milyen mértékben fejlődött a vallás, olyan arányban tisztultak a cultus-fogalmak is. A shamanismus szerint a shamanok bizonyos titkos cselekmények és eszközök alkalmazása által kormányozzák a felsőbb hatalom akaratát. Az északamerikai vörösbőrü indiánoknál a „nagy szellem“ a hit tárgya, kinek lakását a napban képzelik. Tiszteletére mindig ég a szent tűz s a cultusnak egyik része a pipázás, melynek füstjét kellemesen élvezi a nagy szellem, ki az élet Ura. Sokkal nehezebb vallásos gyakorlatokat kiván a brahmanismus. Elmerülni a Brahmaba: ez az élet egyetlen czélja. E czél elérése a test kinzása, az érzés és gondolat megölése által lehetséges. Ezért voltak fakirok, a kik forró vajat ittak, szegekkel kirakott csizmákban jártak, magukat tüzes vassal süttették stb. A vallási fanatismus annyira ragadta, hogy ezrenként keresték halálukat a Ganges szent habjai között. Sőt „számos fanatikus titkos társulatok voltak és vannak jelenleg is, melyek a Siva isten, vagy a Kali, vagy a Bhavani istennő tiszteletére egész rendszeres gyilkolást folytatnak részint honfiaik, részint az idegenek között.“ A buddhismus eredeti alakjában a személyes isten fogalmát nélkülözte. Azonban bizonyságául annak, hogy a lélek a legszebb erkölcsi elvek és tanitások mellett nem élhet Isten nélkül: későbbi kifejlődésében maga Buddha lett a hit és vallásos tisztelet tárgya. Egy fényes czeremóniákkal teljes cultus fejlődött ki körülötte, a mely sok tekintetben hasonlit a mai kér. kath. szertartásokhoz. De ott is a cultusnak az volt a czélja, hogy a gondolat, öntudat és érzés megsemmisitésével, a Nirvánába juttassa az embert. Ezért pld. az ima érthetetlen szólamokból állott, a melyeknek minél gyakoribb és minél hosszabb ideig, minden értelem nélkül való ismételgetése által hitték a czélt: az értelem teljes elbutitását elérhetni. Ebből fejlett ki az a cultus-gyakorlat, mely a buddhistáknál valódi gépekre, imádkozó kerekekre bizza az imát. A görögöknél a cultus főbb cselekményei az áldozat és ima voltak. Az áldozattal, mig egyfelől az istenek tetszését akarták kiérdemelni, másfelől azt hitték róla, hogy az isteneknek arra valódi szükségük van s abból az istenek is lakomákat rendeznek. Az ima az áldozat után következett. Felfogásuk szerint az imának meghallgatása az isteneknek mintegy kötelességük, miután már az áldozati

ajándékot elfogadták. Az imádkozó az ima kérő részében erre „jogigényét“ fejezi ki. Ezeken kivül a görög cultusnak lényeges részei lettek az úgynevezett mysteriumok, a melyekkel a halhatatlanság hitét ápolták s az annak megfelelő erényes életet fejlesztették.

Izrael vallásában sokat tisztult az isteneszme, eljutván a monotheismus magaslatáig. A fejlettebb vallási fogalmaknak megfelelően tisztultak a cultus-fogalmak is. Itt az istentisztelet központja az áldozat. Van égő, hála és engesztelő áldozat. Az áldozat részint az Istenért, részint az emberért történik. Az Isten iránti hódolatnak, hálának és bűnbánatnak kifejezése egyfelől; de másfelől a haragvó és boszúálló Úr kiengesztelésére is szolgál. Az áldozatot csak a jeruzsálemi templomban fogadta a Jahve, a melyet bizonyos külső formák megtartása mellett mutattak be. E fő istentisztelet mellett volt az ugynevezett zsinagógai istentisztelet, a mely imából, hit, vallás és törvény olvasásából állott, melynek czélja a nép oktatása és nevelése volt. Később a farizeusok korában a törvénytisztelet elnyomta az istentiszteletet. A vallás lényege a külsőségekbe helyeztetett. A formalismus bilincsekbe verte a lelket, a szellemet. A vallási cultus önczéllá és érdemszerző cselekedetté lett, mely elébe tétetett a hitnek, a kegyes és vallásos életnek. Ilyen állapotban találta Jézus a vallást és cultust.

Az Idvezitő nem volt ellensége a nyilvános istentiszteletnek. Ámbár az uralkodó formalismussal szemben határozottan kijelentette, hogy az Isten lélek s ezért lélekben és igazságban imádandó; bár a farizeusok dicsekvő imájával ellentétben előnyt adott a titkos imádkozásnak, mégis ő maga elment úgy a templomba, mint a zsinagógákba. Ez ismét nem azt teszi, mintha ő az akkori cultus-formákat elfogadta és helyeselte volna. A mint betért a bűnösökhez, hogy őket megjobbitsa: úgy elment a templomba, hogy a saját reformáló gondolatait oda vigye. Kiűzte azokat onnan, a kik áldozati állatokkal kufárkodtak s azt mondta: „Az én Atyám háza imádságnak háza“. Elment a zsinagógákba is. Nem azért, hogy az ott uralkodó formalismusnak hódoljon, hanem azért, hogy ott oktasson, neveljen, hitet ápoljon s világosságot terjeszszen.

Az első keresztények istentiszteleteikben a zsinagógák mintájára rendezkedtek be. Istentiszteletük imából, biblia olva-

sásból és tanitásból állott. Ehez járult, mint tisztán keresztényi elem, a Jézus halála emlékezetére a „kenyérnek megszegése", vagy eucharistia. Az urvacsora mellett, mint egyik fő cultuscselekményt gyakorolták a keresztséget, a melyet kézfeltétellel hajtottak végre azokon, a kik megtérésüknek jelét adták. A feltámadás emléke ünneppé avatta a pascha ünnep helyett a husvétot s a hét napjai közül a vasárnapot. Azonban már a harmadik száz év elején többféle pogány elem található a ker. cultusban. Különösen feltünő az a törekvés, hogy a vallásos cselekmények bizonyos mystikus homályba burkoltassanak. Ez jelzi a hierarchiai érdek munkáját. Ez az érdek lassanként a szertartások számát megszaporitotta, azokat az isteni kegyelem eszközévé tette, kezelésüket kizárólag a papságra bizta s különösen az eucharistiát áldozattá avatta. Előállott a mise, a mely egyfelől külső fényével, de másfelől belső tartalmával és üdvmunkáló erejével a tanitást kiszoritotta a keresztény templomokból.

Részint a pogányok példájára, részint a kegyelet érzetétől vezéreltetve, a keresztények már korán kezdették ünnepelni a kiváló halottak s különösen a martyrok emlékét. Csontjaikat ereklyéknek tekintették s sirjaik körűl áhitattal gyülekeztek. Ebből fejlődött a szentek, képek és ereklyék tisztelete, mely a kath. kultusnak igen lényeges része s annak egészére a maga bélyegét rányomta.

Ilyen alapon a száz évek folyamán lassú, de biztos kezekkel vezetve, felépült a katholikus cultusnak merészen boltivezett, hatalmas temploma. A fő oszlop, melyen az egész mű áll: a mise. Mint megannyi pillér úgy sorakozik körben a hét szentség. Kiegészitik ezeket a különböző imák, körmenetek, búcsujárások és szentgyakorlatok. Az egész művet betetőzi a szentek cultusza és a Mária ünnepek. Mindezek a legszorosabb egységben vannak egyik a másikkal. Hogy a büszke épület belső ékessége se hiányozzék: ott vannak az oltár, a szent képek, szobrok és ereklyék. Az egész művön a középkornak különleges izlése ömlik el.

Ha e nagy művészettel összeállitott alkotmány egyes alkatrészeit közelebbről vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy itt egybe van állitva mind az a sok anyag, a mit az emberiség vallásos szelleme idők folytán létrehozhatott. A papi áldásnak titokzatos

ereje a shamanok varázsló eszközeit juttatja eszünkbe. Az égő gyertyákban mintha a tűzimádók örök tüzét látnók. A fakirok utódjai nemesitett kiadásban a remeték és szerzetesek. A buddhisták gépies imája a rózsafüzér imádságokban mintha megismétlődnék. A zsidó-féle áldozati eszme a miseáldozatban ölt új alakot. Végül az egészen elömlő homály és titokzatosság a pogány mysteriumokat juttatja eszünkbe. Mindez a különböző elem és alkatrész a kereszténység tetszetős zománczával van bevonva. Ez eszközli, hogy itt minden egy nagy egységbe olvad s egy közös czélt látszik szolgálni.

El kell ismernünk, hogy e ragyogó és gazdag cultus a művészetekre — akár a festői, szobrász vagy zenei művészetet tekintsük — nagy hatással volt. Ebből a szempontból vizsgálva minden igényt, még tulságosan is kielégit. De a mi itt előnye, vallási szempontból éppen hátrányává lett. Annyira a művészi érdek szolgálatába adta magát, hogy e mellett igazi czéljáról: a vallás szolgálatáról megfeledkezett. Sőt, amikor a cultus cselekményeket, mint érdemszerző tényeket tüntette fel s melyek által Istennek bizonyos szolgálatot teszünk: akkor rontotta a vallásosságot és aláásta az erkölcsiséget. Az „opus operatum“ fogalma által pedig a legcsillogóbb egyházi szertartás is élettelen bálványnyá változott, mely utját vágta a lélek lendületének.

Milyen könnyüek is a vallás, a megtérés és bűnbánat útjai katholikus felfogás szerint. Milyen kevés fáradsággal szerezhető érdem Isten előtt! Mi haszna van pld. a misének? A mint egy kitünően szerkesztett hittan mondja: „A szentmiseáldozat a keresztáldozat érdemeiben dus mértékben részesit minket; különösen megnyerhetjük benne bűneink bocsánatát, imáink biztos meghallgatását, ideiglenes áldást és örök jutalmat.“ [1] Kell-e ennél több jó egy embernek? És ennyi áldásért egyéb nem kivántatik a katholikus hivőtől, mint hogy elmenjen a templomba s ott nehány szóból álló bűnvalló ima elmormolása után, várja és fogadja a pap áldását. Mig a protestáns embernek milyen sok munka, testi és lelki törődés s egy egész élet kitartó és hiv küzdelme biztosithatja ugyanazon jókat. Ha e mellett elgondoljuk, hogy a kath. hivő a szentek felesleges

[1] Spirago F. Kath. Katekizmus. III. k. 26. l.

érdemeiből is részesülhet, hogy az ereklyék minő csoda hatással birhatnak az emberre minden törődés és fáradság nélkül is: el kell ismernünk, hogy a katholikus cultus a vallásos és erkölcsös életet nem gyámolitja, hanem sokszor a bűnt és erkölcstelenséget fedezi.

Mindezek után a legkevésbé sem csodálkozhatunk azon, hogy a reformátorok olyan éles hangon keltek ki a kereszténység czéljával, szellemével és irányzatával merőben ellenkező eme cultus ellen, a melylyel meghamisitották a szentirást, megcsalják Istent és az embereket. Luther pld. igy ir róla: „A mise-áldozat bizonynyal az ördögnek munkája, a mi által a világot tévelygésbe ejtette és megcsalta. Ebből ki-ki megértheti, hogy azok semmi keresztény dolgot nem mivelnek és hogy ők a misét csupán csak a maguk kapzsiságára és dicsőségére, a Krisztus szent testamentuma szégyenére és gyalázatjára találták és koholták ki. Éppen ezért semmit sem kell annyira kerülnünk és megvetnünk, mint azokat a szép, ragyogó papi lárvákat, miséket, istentiszteletet, hitet, papságot. És sokkal jobb volna hóhérnak és gyilkosnak lenni, mint papnak avagy barátnak.“ [1] Ugyanilyen hangon beszél a sacramentumokkal való visszaélésekről is. Ugy neki, mint reformátor társainak fő igyekezete oda irányult, hogy a látszat, a külső fény és csillogás helyett a lélek igaz áhitatát, az érdemszerző cultus cselekmények helyébe az egyedül üdvözitő hitet vigyék be a templomokba. Igy a gyülekezeti istentiszteletben a Krisztus és az apostolok példája nyomán a tanitásra, az evangelium hirdetésére fektették a fősulyt. Mert hisz „a hit hallásból vagyon.“ Azért a gyülekezet soha se jöjjön úgy össze, hogy ott az evangelium ne prédikáltassék. Ez az ő jelszavuk. Zwingli és Kálvin még tovább mentek, mint Luther, a mennyiben minden olyan dolgot, a mi a figyelmet leköthetné s a lelket Isten igéjétől elvonhatná, a cultusból eltávolitottak. Igy született a protestáns cultus, a mely az énekből, imából és tanitásból álló istentisztelet mellett csupán a keresztséget és urvacsorát tartotta meg. Ezen az oldalon ismét egy másik szélsőség veszélye fenyegeti a vallási cultust, t. i. a ridegség, egyformaság és szárazság. Sőt akadnak olyanok is, a kik tulzásukban minden cultus gyakorlatot feleslegesnek nyilvánitnak.

[1] Luther M. művei III. k. 64. l.

Mi sem mondjuk, hogy a vallás és cultus egyet jelent. Azt sem állitjuk, hogy a cultus cselekmények a vallásos hitnek csalhatatlan megnyilatkozásai. Mi igen jól tudjuk, hogy Jakab apostol szerint az árvák segitése s az özvegyek látogatása a legszebb istentisztelet. De azt mégis állitjuk és hirdetjük, hogy a protestáns cultus lényeges feltétele és eszköze lehet a vallásosságnak. Hogy a legközönségesebb hasonlattal éljünk, a mint bizonyos, hogy a föld kellő művelés nélkül terméketlen marad, vagy legfönnebb tövisot és kórót terem: úgy a lélek magára hagyatva elveszíti vallásos természetét s a hit virágai és gyümölcsei helyett a vallástalanság és bünös indulatok dudvái kapnak lábra benne. A mi a művelés a földnek; az erő és napsugár a növénynek; a táplálék a testi szervezetnek: az kell hogy a cultus legyen a vallásosságra nézve.

Ha már most a katholikus és protestáns cultus által elért *eredményre* nézve teszünk összehasonlitást: a látszat ez utóbbi ellen bizonyit. Mit tapasztalunk ugyanis a két egyház tagjai között a cultus cselekmények gyakorlását illetőleg? Azt, hogy mig a katholikus templomok telve vannak áhitatoskodó hivekkel; hogy mig a gyóntató székeknek mindig van egy-egy vendége: addig a protestáns ige a legtöbbször gyér számu hallgatóság előtt hangzik el. Ebből a látszatból rendesen azt szokták következtetni: „Bármilyen keresztényellenes legyen a kath cultus, mégis csak vonza az magához az embereket. Óriási erő rejlik benne, a mely a letünt száz évekkel nem hogy gyöngülne, hanem még növekedik. Mégis csak a katholikus vallás az igaz vallás, mert ime hiveit maga körül tudja csoportositani, azokat a régi kegyes és áhitatos életben meg tudja őrizni.“ Ennek a következtetésnek egy nagy hibája van, az t. i., hogy tisztán a látszatra van alapitva. Ezért némely nagy tévedés foglaltatik benne.

Először is hibája az, hogy nem veszi tekintetbe a két egyház tényleges hivei között levő számbeli nagy különbséget. Ha azokat is számitásba vennők, a kik mind a két oldalon egyáltalában *nem* gyakorolják a cultus cselekményeket, vajjon az igy elért eredmény nem változtatná-e meg itéletünk alapját?

Ha pedig e tekintetben is a katholicismus javára billenne a mérleg: vizsgáljuk meg a statistikát, a mi már a mellett bizonyit, hogy a nyilvános bűnösök között is többségben van-

nak azok, a kik gyónással, miseáldozattal olyan könnyen megnyugtathatják lelkiismeretük földult nyugalmát. Az ilyeneket pedig nem a vallásos érzés, hanem a lelki kényszer inditja a cultusgyakorlatra.

Mielőtt itéletünket megalkotnók, azt is gondoljuk meg, hogy nem mind igaz és őszinte szivből származik s nem az egyházhoz és valláshoz való ragaszkodásnak a jele a cultusnak gyakorlása. E tekintetben a protestáns egyházakban is bizonyos százalékot engedhetünk; de itt még sincs úgy kitéve a lélek a csábitás veszélyeinek, mint a katholikus egyházban. Igy közelebbről olvastunk egy kegyeskedő női typusról, a mi az életben igen gyakran érvényesül. Olaszország egyik városának templomában a ma divatban levő szent Antal szobra előtt napnap után teljes elmerülésben és a legkegyesebb áhitatoskodásban látnak egy nőt az oda járó hivek. A vallásosságnak és buzgolkodásnak e folyton imádkozó alakja általános föltünést kelt. Végre nyilvánosságra jön, hogy a szent szobor előtt való folytonos térdeplésnek czélja van, a mi nem egyéb, mint a jóságos szent megnyerése abból a czélból, hogy lenne közbenjáró, hogy a viruló ifju hajadon pártáját letehesse. És csodák csodája, pár havi áhitatoskodás után a szépséges leányzón egy derék ifju szeme akad meg, a kinek egyetlen hibája az, hogy nem r. katholikus. A két sziv mégis összedobban. Készek egymáséi lenni. De egy nagy akadály van: a vallás. A vőlegény szülői családjuknak vallását nem akarják egy mással elegyíteni. A házasságba csak úgy egyeznek bele, ha szent Antal buzgó leánya vallását megváltoztatja. És az, a ki boldogságáért két hónapon keresztül egy szobor előtt tudott térdepelni, hogy ne tudta volna ugyanazon czélból a katholikus egyházat is elhagyni? És a két ifju egyesült. Ime ilyen csalódásba ejthet a katholikus cultus buzgó gyakorlása, a mely igen alkalmas arra, hogy az emberek önző czélok eszközévé tegyék.

Végül még egy nagy tévedésben vannak azok, a kik a katholicismus erejét a cultusból szokták megitélni. Nem gondolnak arra, hogy a katholicismus az érzékiség, a protestantismus pedig a szellem vallása. Ezért nem veszik tekintetbe a kettő közötti *elvi* különbséget a cultust illetőleg. Katholikus felfogás szerint ugyanis a cultus maga a vallás; mig a protestansok szerint annak csak ápolója és eszköze. Ama nézet

szerint vallás és egyház csak ott van, a hol misét hallgatnak, gyónnak, bérmálnak, keresztelkednek, az utolsó kenetben részesülnek, a szenteket, azok képeit és ereklyéit tiszteletben tartják. A hol ezek megszűnnek, ott nincs többé vallás és egyház. A kik egy vagy más tekintetből ezeket szándékosan nem gyakorolják; a kiknek akár a mise, akár a gyónás ellen elvi kifogásaik vannak: azok csak külsőleg emelik a katholikus hivek számát; de valójában a reformatio egyházához, a protestantismus lelki egyesületéhez tartoznak.

Mindezeket az igazság és a helyes itélet-alkotás szempontjából el kellett mondanunk. Azonban ez nem azt teszi, hogy mi önmagunkkal teljesen meg volnánk elégedve, hogy nekünk már most a cultus terén semmi tenni valónk nincsen. Sőt ellenkezőleg. Bármilyen szellemi vallás legyen a protestantismus, különösen pedig az unitarismus: a cultus formákat mégsem nélkülözheti, a minthogy nem is volt soha történelmi vallás ezek nélkül. Betölti-e mai vallási cultusunk hivatását? Bir-e azzal a vonzó erővel, hogy azt hiveink a szokás és kötelességtől eltekintve, önkényt, igazi gyönyörrel és élvezettel gyakorolják? Olyan-e az Isten igéje, mely templomainkban hangzik, hogy az üditőleg hasson a lélekre, frissitőleg és termékenyitőleg a vallásos kedélyre, mint a jótékony eső a szomjas földre? Énekeink emelik-e a lelket? Templomaink belső berendezésükkel és tisztaságukkal kielégitik-e igényeinket? Mindezekre a kérdésekre általános igennel nem felelhetünk. Milyen nagy és széles mezője nyilik itt a tennivalóknak! Mi, vallásunk szellemével ellenkezően nem tehetjük a cultust az üdv és örök-élet föltétlen eszközévé. Babonás képzetek hozzáadásával nem gyakorolhatunk lelki kényszert buzgóbb gyakorlása czéljából. Igy hát magát a cultust kell olyanná tennünk, a mi az észt és a szivet, a gondolatot és az érzést kielégiti, a mely után mint szomju szarvas a friss forrás után: úgy áhitozzék a vallásos lélek. Nem új cultusformák alkalmazását óhajtjuk. Ámbár ettől sem rettenünk vissza, a mint ezt a fejlődő kor kivánja. A vallással a cultusnak is lépést kell tartania. De egyelőre elégségesnek tartjuk a meglevő alakoknak a kellő tartalommal való kitöltését. Segitségül kell hivnunk az evangelium mellé az uj kornak tudományát, művészetét és egész culturáját, hogy a templom nem csupán a mult hagyományainak őre, hanem a

jövő fejlődésének is irányitója legyen. Ebből a czélból a templomot is otthoniasabbá, barátságosabbá kell tennünk, hogy az alkalmas legyen jobb érzéseink fölébresztésére s nemesebb igényeink kielégitésére. De mindenek fölött kiváló sulyt kell fektetnünk a lelkész-nevelésre, hogy a pap vigyen a templomba a hit mellett tudást, mély vallásos érzés mellett széles látkört és ismeretgazdagságot, hogy úgy álljon hivei előtt, mint a szeretetnek, az alázatosságnak, az emberek megbecsülésének, a jó cselekedetek gyakorlásának, szóval a termékeny vallásos életnek megtestesült példányképe.

Jól tudjuk, hogy mindezek egyszerre meg nem valósithatók. Ismerjük a nehéz akadályokat, a melyek útunkban állanak. De ezt a czélt szemünk előtt kell tartanunk szüntelenül. Addig is, a mig a kivánt reformok általában keresztül vihetők lennének, az egyes tényezőknek, kikre az unitarismus szent öröksége bizva van, szent kötelességük mindent elkövetni, hogy a vallási cultus gyakorlása nem teher és kötelesség, hanem elsőrendü gyönyör és élvezet legyen.

Vári Albert.

József császár levele VI. Pius pápához.[1]

Dütsösségesen Uralkodo Császárunknak a Szentséges Pápához intézett Levele.[2]

Difficile est Veritatem non dicere.

Szentséges Atya!

Valamennyiszer a Keresztyén Ecclesiaknak fejéről gondolkodom, mindannyiszor eltelik szivem és lelkem azzal az alázatos tisztelettel, mellyel a Krisztus helytartójához tartozunk. Az ő szentséges Méltoságának hivatala iránt annyira meggyőződtem, hogy ottan-ottan magamon kivül ragadtatván ez a szent gondolat ötlődik elmémben: *Ez a férfiu az, a ki az egész világnak jóltevő Atyja lehet.*

Ezen magamon kivül ragadtatott szent gondolkodásomban azért állhatatosan és megmozdulhatatlanul hiszem, hogy az arra vezető okaim éppen olyan megczáfolhatatlanok, mint a tengeren levő merő kősziklák.

Már egynehány esztendőkkel ezelőtt, még a Szentséged előtt élt elfelejthetetlen emlékezetü XIV-dik *Kelemen* pápának idejében forgott vala elmémben, hogy némi-nemü gondolatimat és rajzolásimot az hivők fő pásztora eleibe terjeszszem a megfontolásra; de a félelem és kétség miatt magamot megtartoz-

[1] E felettébb érdekes iratot a Vargyasi Daniel család levéltára őrzötte meg számunkra. A felvilágosult szellem, mely azon átvonul, teljesen összeillő József császárnak a vallásról és vallási kérdésekről való szabadelvű gondolkodásával. Közöljük azt tartalmáért és arra való tekintettel, hogy a közlés alkalmat szolgáltathat arra, hogy a levél eredetije, mely latin vagy német nyelven iratott, a bécsi császári levéltárban, vagy a Vatikán levéltárában felkutattassék.

Szerk.

[2] VI. Pius pápáról, a kihez a levél intéztettetett, a „Pallas nagy lexikona“ 14. ötetének 29. oldalán ezeket olvashatjuk:

tattam, noha abbéli igyekezetemet soha elmémből ki nem vesztettem: arra vettem már most magamot, hogy a mit XIV-dik Kelemen pápának eleibe terjeszteni ügyekeztem, azt a VI-dik *Pius* pápának lábai eleiben tégyem; ha hibázom azt az Ur Isten és Szentséged ennékem megbocsátja: ha pedig igazat szólok, utolso órámat csendes lelkiismerettel várom és örömest meghalok.

Az én gondolkodásom szerint sokkal több jót cselekedhetik az ecclesiaknak feje, mint akármi világi fejedelem; az igazgató fejedelmeknek böles és hasznos rendelései csupán csak az ő országaiknak javokra és boldogságokra czélozók; de a Rómából származó szent rendelések, az egész világ boldogságára lehetnek, a pápa könnyen szerezhet magának halhatatlan emlékezetet, a fejedelmek pedig csak külső cselekedeteire vigyáznak az embereknek: csak a pápa törekedésének az az haszna, csak a pápa viheti azt véghez, hogy már valaha az az Istentől származott vallás, melyet oly sokfelé elágazott népek, hol nagyobb, hol kisebb attól való eltávozások között vallanak és hisznek, minden akadály nélkül tovább terjedjen az egész földön és az emberi nemzet egymás között való szent edgyességben részeltessen azon mennyei áldásokban, mely végre annak szerzője e földre leszállani méltoztatott.

Most vagyon az az idő, melyben a philosophia a theologiával egyesülvén, szükségesképpen meg kellene itéletem szerint lenni, hogy a protestánsok ecclesiája a catholicusokéval egyben

VI. Pius, Giovanni Angelo Braschi, szül. Cesenában 1717. decz. 27. meghalt, mint hadifogoly Velenceben 1799. Különböző egyházi hivatalok után 1775. febr. 15. választották XIV. Kelemen után pápává. Folytatta a pontini mocsarak kiszáritását, Anconában kikötőt épitett s kibővitette az elődc által megkezdett Pio Clementino muzeumot, a várost szép épületekkel ékesitette s a jótékonysági intézeteket szaporitotta. Alatta kezdette meg II. József a vallási reformokat. A pápa abban a véleményben, hogy személyes közbenjárása által segit az egyház ügyén, 1782-ben Bécsbe utazott, a hol látszólag szivesen fogadták, de ugyanakkor számos ellenséges röpirat jelent meg az egyház ellen s igy fáradozásai sikertelenek maradtak. Legtöbb bánatot a francziák okoztak a pápának. Miután a forradalom vallási határozatait elvetette, boszúból megfosztották francziaországi birtokaitól. Napoleon Berthier tábornokát küldé Róma ellen, a ki a pápát durván elfogatta s kihirdette a római köztársaságot. A fogoly pápa előbb Sienába, majd Firenzébe, végül Velencébe hurczoltatott, a hol meg is halt.

V. ö.: Gesch. P. Pius VI. (Bécs, 1799.); Baurgoing, Mémoires de P. VI. (Páris, 1799.); Artand Hist. d. souv. pontifs rom. (u. o. 1849. 8. köt.)

csatoltathatnék; de az ugy eshetnék meg, ha a főtisztelendő püspök a papságot indithatná, hogy ezek a különböző vallásokban lévő némi-nemü Articulusoknak üdvességes elszenvedését, az evangéliumi és erkölcsi tudományhoz való igaz boldogságot szorgalmatoson prédicállanák. Ugy tetszik nékem, hogy maga az isteni gondviselés is, ezen boldog egyesülésre való utat lassan-lassan készitgetni kezdette, sőt azon akadályokat már elis háritotta, melyek ezen boldog egyesülésre való reménységet mindezideig semmivé tették és meggátolták. Az igaz philosophiák világa olyan sebes harapozással kezde e mai üdőben a keresztyének között terjedni, a minémüt e világ még eddig soha nem látott, a históriának és kritikának segitségével, még azokat a dolgokat is kezdette világositani, melyek az oskolai tövisses tudományoknak és balgatag buzgóságoknak setétségével régtől fogva befedeztetve voltak. Sőt még az irigységgel teljes tartalék is megkezdett szünni, mely a reformatiónak kezdetében az egyik elhasonlott részt a másiktól annyira elidegenitette, hogy csak lépésekben is egymástól irtóztak; de már az edgyik rész a másiktól semmit nem tart, mindeniknek jussa elegendőképpen megerősittetve vagyon és egymás között bátorságban lévén, ma mind a két félnek hévsége megesendesedvén, egyik a másikat nagy bizodalommal szemléli, a csendes mértékletesség jobban-jobban mutogattya magát, hogy a mai időnek megismertető bélyege és czimere légyen.

Mindezek jövendőre nézve örvendetesek, örvendetes reménységet mutatnak és bizonyos bizodalommal előre jövendölgetik azt a boldog és üdvességes békességet, melyet e világ régtől fogva óhajtva várt vala.

Ezen megbecsülhetetlen boldogságnak a keresztyén világban való megszerzésére megkivántatik, hogy egy olyan feje legyen az ecclesiáknak, hogy légyen egy olyan pápa, a kiben légyen annyi bölcsesség, annyi eltökéllett szándék, maga megtagadás, bátorság és elmozdulhatatlan álhatatosság feltaláltassék elegedendőképpen, hogy az előre képzelt itéleteket kiirthassa, a szemfényvesztő csalárd tündérséget, mely eddig a hiveknek, népeknek szemeket béhálózta vala, eloszlathassa és azok helyett igaz gondolatokat támaszthasson az isteni tiszteletben, a külső és szembeötlődő dolgokat a belső valóságtól elválaszthassa, a papságot a maga határában tarthassa, világi dolgokban való

elegyedéstől és hatalomtól elfogván, az hitnek dolgaiban való kegyetlenséget örökös számkivetésre küldhesse, a babonázást tőből kiszaggathassa, egyszóval a szükséges reformatióhoz fogjon, melyet maga az ecclesia minden ezelőtt való seculumokban (óh fájdalom!) hiában vár vala.

Mindezen dolgoknak még ezen seculumban kelletik megesni vagy soha sem, soha sem? oltalmazzon ettől a jó Isten!" Most vagyon az idő, melyben e nagy dicsőséges munkához kezdeni és elis végezni kelletik. Most, melyben olyan fejedelmeink vagynak, a kik a vak és balgatag buzgóságtól üressek lévén, a philosophiák fényétől megvilágosittatván, ezen szent munkához nemcsak hozza nyulni, hanem még a dicsőségre is magokat készen tartják.

Nem hitethetem el magammal, hogy VI-dik Pius pápa az ő emlékezetének sérelmére a következendő nemzetségtől azt kivánná, mintha csupán csak ő rajta állott volna a philosophiának világát az egész emberi nemzetségre kiárasztani, az egész keresztyén világot az ő halhatatlan nevének halhatatlanságára és őtet valami istenségre való emelésre kötelezné. Azt hiszem, sőt inkább, hogy Szentséged az isteni végezésből arra választatott, hogy a következendő nemzet előtt, a derék és megvilágosittatott papok között legelsőnek tartassék és következendőképpen a mit én itten kicsin értelmem szerint, alázatos mély tisztelettel csak gyenge vonogatásokkal, csak mintegy árnyékozok, azt megcselekedni és végben is vinni fogja.

Annak a vallásnak, melynek csak egyedül ez a czélja, hogy az embert boldoggá és tökéletessé tegye, mely a végre szereztetett, hogy közönséges légyen, hogy mindeneknek megfoghatásokhoz alkalmaztatott légyen, hogy minden rendeknek, országoknak, hatalmasságoknak és tartományoknak állapotjokhoz alkalmaztassék (minthogy a catholica vallásnak ez a czélja ennek is kell lenni) annak a vallásnak mondom minden rendtartásira nézve és minden törvényire nézve igen edgyügyünek és toldalék nélkül valónak kell lenni.

Az ecclesia fejének azért főkötelessége lenne, hogy ha még a vallásban találtatnának valami emberi találmányoknak maradványi, melyeket a mü eleink, rész szerint azért, mert az ő idejekben levő világoknak sugára miatt egyszersmind mindeneket által nem láthattanak és rész szerint azért, hogy elég

dolgok volt a tetemesebb dolgoknak egybeszedésében, azon találmányokat tapogatván, inkább-inkább kiszedegetvén a keresztyéni tudományt a szentirásnak edgyügyüségére nézve naponkint közelebb-közelebb vinni.

A mü eleinkhez való tartozó háladatosságunkat és tiszteletünköt azzal meg nem sértjük semmiképpen, ha azt mondjuk, hogy ők mindent véghez nem vihettek, mindent meg nem cselekedhettek és többet által nem láttanak, hanem csak azt, a mit az ő idejekben lévő világosságban láthattanak, sőt a régi ecclesiai Atyákban is találunk ilyen elkerülhetetlen erőtlenségeket, mellyel mindazonáltal az ő nékiek tartozó kötelességünköt meg nem sértjük.

Igaz ugyan, hogy a mü hitünknek sarkalatos igasságai, a mennyiben azokat a szentirásban fundálva találjuk, megváltozhatatlanul isteni igasságoknak azt tartjuk, hogy minden igasságok az üdőnek alkalmatosságához képest gyarapodhatnak és kötelességünk minékünk az, hogy az isteni gondviselésnek ezen jótéteményét háladatos szivvel fogadjuk és azokat vallásunk világosságára és erősitésére forditani, ezen mérték szerént, a mint a philosophia világoskodik, a critica nevekedik, a historiák ujjabb-ujjabb találmányokat adnak elő: ezen dolog pedig, nem hogy kárára volna vallásunknak, sőt ezen dolog által a vallás avval diesőségesebbé és imádásra méltóbbá tétetik, ennek szükséges voltáról naponként inkább-inkább naponként meggyőzettetünk, minthogy a vallás naponként nagyobb erőt vévő hihetetlenség és vallástalanság ellen, csupán csak a maga edgyügyüségében becsültetik.

Annakokáért az üdvességes *reformatio* felette igen szükséges és nagyon lehet gyanitanunk, hogy a mü üdőnkben az isteni segedelem által ehez hozzá is fognak kezdeni. Ezen *reformationak* fundamentumaként kelletik vetnünk legelsőbben a papok erkölcsének megjobbitását, legelsőbben pedig kell nyulni a főbb rendü papokhoz; mely az ecclesiáknak alsóbb rendü szolgáinak gyakran rosz példát mutatott. Már sok seculumoknak szomoru historiájokból bizonyos igasság az, hogy (oh fájdalom) az hitbéli szakadások, melyek a Krisztusnak nyáját annyira megszaggatták, hogy soha olyan nagyon magokat ki nem ütötték volna, ha a papokban a pénznek szerelme, a pompás bujaság, a ledérkedés oly nagy erőt nem vett volna

és azokra utat nem készitett volna. Cardinal Hajius maga megvallja négy levelekben, hogy a papság az ő gonosz életével adott alkalmatosságot ezen szakadásokra.

A legutálatosabb eretnekség ez, ha valakinek vallása vagyon, de nincs erkölcse, az Istennek szolgáit és az ecclesiat vajjon ékesitheti-é és illik-é hozzájok a kevélység, az álnokság, az alázatosság helyett a pompa és bujaság, a mértékletesség helyett és a maga megtartoztatás helyett, a gyülölség és irigység, a felebaráti szeretett helyett; mégis (oh fájdalom) ezen veszettségekkel oly sokan teljesek közöttök, hogy a botránkozás és irtoztató bünök egymásra halmoznak.

Szükség annakokáért minden püspököknek és ecclesiai pásztoroknak elméjekre adni, hogy mostantól fogva mindvégig igaz és szorgalmatos vigyázóknak kell lenniek, hogy minden botránkozásnak köveit a papokból kiirtsanak, a papi hivatalban való kemény regulát elejekbe tévén, minden pompát, kevélységet, hypocritaságot, bujaságot, szerelemre gerjesztő minden alkalmatosságot töllök eltiltsanak és az ezek ellen vétőköt keményen megbüntessék, sőt minden világi fejedelmek az iránt Rómából intethetnek, hogy a papi rend erkölcsének tisztaságára vigyázzanak és az ő világi hatalmok szerint, a fenyittéket és jó rendet közöttök fentartsák és az erre szükséges rendeléseket minden másunnan való kérdezkedés nélkül megtegyék.

Másodszor az ecclesia fejének kötelessége az, hogy a vallásba lévő ártalmas buzgóságot kiirtsa, mely az ecclesiától elszakadtakot az egyesüléstől mindeddig meggátolta, jaj annak az országnak, melyben a papság azon mesterkedik, hogy buzgók legyenek; az eddig szokásban lévő vallásbeli buzgóság, a vallásnak szeretetével szemtől-szembe ellenkezik, kötelesek arra a papok, hogy a vallásnak és békességnek gondolatit plántálják a népeknek szivében. Megháboritják ezek a társaságot, ha sokféle vélekedésekkel azt megkülönböztetni ügyekezik. A vakmerő és mérges disputatiokkal a szeretetnek és békességes türésnek kötelcit szaggatják és azon disputatiokkal a mérgeskedés, harag és gyülölség nő és gyarapodik.

Nagy szivbéli keserüséggel lehetne itten az egész keresztyénség eleiben támasztani azt a sok irtoztató gonoszt, mely a keresztyénségben oly nagy vérontást okozott, mióta a keresztyének egymással némely ágazatok felett veszekednek, e miatt

számtalan városok elpusztultak, az embervér patakkal folyt, az emberek megégettettek és a véghetetlen szörnyüség halmozott, a megfeszitett Jesusnak, az Isten és ember között közbenjárónak kézben hordozott képével, az eltévelyedett atyafiak kergettettek, kinoztattak és üldöztettek.

Ezen gondolatlan vallásbéli buzgóságból támadtak azok a gyükeret vert vélekedések, melyekkel az országban és ecclesiakban tüzet és lángot gerjesztettenek. Az Istennek szolgái azt hitették el magokkal, hogy kötelességében állana nékiek öldöklő és gyilkoló helyeket épiteni, embereket mészárolni és inneplő készületekben, sz: dicsőséggel is vért csepegő kezekkel, a meggyilkolot embereknek jószágokot egymás között felosztani. Szomoru és keresztyéneknek gyalázatjára van az az igasság, hogy éppen ezen hamis buzgóságtól megvakittatott némely papok olyan gondolattal lévén, hogy Isten előtt kedves szolgálatot tesznek, nemcsak alkalmatosságot adtak az eltévelyedteknek üldöztetésekre; hanem sok arczátlan embereknek vérek kiontásában is magok bünösökké tették magokot. Teljes a historia az efféle gyalázatos undokságokkal, felborzad az embereknek vére mikor a Mexico és Péru elfogadtatásának historiáját olvassa, vagy hallja, reszket az Irlandiában történt és kétholnapokig ott tartó szörnyü véröntáson, sir és kesereg a Belgiumban felmészároltatott 150 ezer és még több embereknek gyilkolásokon, a kik csak azért ölettettek meg, hogy a gyilkosoktól különböző módon gondolkodtak. A Berthalan éjszakáján esett szörnyü gyilkosság csattogtatásanak irtoztató hangja mais hallatik; mennyi emberégetésre való fákat nem tornyoztatott fel ama sz: inquisitiora állittatott itélőszék, hogy a fene buzgóságoknak áldozatot tégyen. Mely nagy szánakozásra méltók voltanak azok a boldogtalan emberek, kik ezen itélő biráknak kezekben estenek, ezen nyavalyás emberek az ő barátaiknak, atyafiaiknak, familiájoknak közepette fogságra vitettek, az atya a fiu oldala mellől, a fiu az atya szeme elől, a házasok házastársaiknak ölokből ragadtattak ki, legkisebb részben is ellentállani nem merészelvén, legkissebb üdőhaladék, sőt legkissebb üdő mentségére való szó is nem engedtetvén senkinek is, hogy az ilyen foglyot meglátogassa, tanácsával éltesse, hozzája irhasson, reája gondja légyen, vagy ügyekezzék ártatlanságának megmutatására, azon szempillantástól fogva, hogy

elfogattatott az ilyen boldogtalan ember, egyszeribe minden barátitól megfosztatott, jó akaróitól, atyafiaitól, tanácsadóktól, oltalomtól, pártfogoktól és minden vigasztalástól. Olyan birák kezekbe esett, a kik gyakrabban legmérgesebb ellenségei voltanak és kiknek könnyü dolog vala az ilyen ártatlanokat elnyomni és elpusztitani. Mindezen kegyetlenségeket utálja a vallásnak isteni szerzője, a szelidségnek és atyafiui szeretetnek ezen fő példája soha az üldözést nem tanitotta, nem akarja ez a fő Mester, hogy mü az eltévelyedtek ellen haragot, gyülölséget és vérszomjuhozást formályunk elménkben; hanem hogy őket szeressük, rajtok szánakozzunk és érettek imádkozzunk. Minden erőltetés a vallásnak ellenére vagyon, az Isten semmi erőltetett szolgálatot nem kiván, a régi Atyák, az ecclesiaknak legjobb tanitói és a legnevezetesebb conciliumok az ilyen keménységet soha helyben nem hagyták, kik között sokszor olyan szelidek voltanak, hogy még a természet törvénye és a józan okoskodás szerint élő pogányoktól is az üdvességet megtagadni nem merészlették. A vallást nem halálra való üldözéssel kell oltalmazni, hanem hogy érette meg is haljon az ember, nem kegyetlenséggel, hanem békességes türéssel, nem gonosz itélettel, hanem hüttel, mert a vallás nem gonosztétellel, hanem hüttel mutatja ki magát.

A ki a vallást vérengzésekkel, kinzásokkal és kegyetlenségekkel kivánja oltalmazni, nem oltalmazza azt, hanem megmocskolja és megsérti, mert semmi nincs oly szabad akarat szerint való, mint a vallás, nincsen ottan vallás, a hol a sziv azt bé nem fogadja, meg kell valakit az iránt győzni, nem erőltetni; mert az erőltetés hypochrytákot és képmutatókat tsinál. Ezen sarkalatos igasságoknak tisztasága felöl meggyőzettetvén, lelkemben szentül hiszem, hogy VI-dik Pius pápa az ő fő pásztori sz: hivataljának ereje szerint ezen vérengező itélőszéket elfogja törleni és azon világi fejedelmeket, kiknek birodalmokban, vagy egésszen, vagy holmi maradványira nézve még ma is fenvagyon, kérni fogja, hogy azt a törvények erejét ugy kiirtsák, hogy annak nyoma soha is fenn ne maradjon. Ezen módon fog bánni a tévelygőknek, vagy a kik akármi másnével is szoktanak illettetni, excommunicatiójával is, hogy az excommunicatiót mind közönségesen, mind különösön erőtelenné teszi, még pediglen oly formán, hogy

ezen kirekesztés soha is ennek utánna semminémü szin alatt ne gyakoroltassék. Jó lenne ennek felette, mind a világi, mind a szerzetes papoknak egyátalában keményen megparancsolni, hogy a predicalló székben minden ellenkező predicatioktól és nem a catholicusok ellen való sértegető beszédtől, most és mindörökké megtartoztassák magokot, a mely végre ismét kérni kellene a világi fejedelmeket, hogy erre vigyázzanak és semmiképpen meg ne engedjék, hogy a tévelygő és hamis buzgoságtól megvakittattak magok predicaljanak olyan dolgokat, melyek a Krisztusnak czimereivel, czéljával és az apostolok lelkével, az apostolok ecclesiájával szemtől-szembe ellenkeznek és nem egyébre, hanem csak haragra és méregre ingerlik az embereket, hanem mindazon munkák, minek előtte elpredicaltatnának, minden országokban az arra állittatott censura kezében a megvizsgálás végett által adattassanak, a kik pediglen ezen rendelést megszegnék és általhágnák, azokkal mint a keresztyénségnek ellenségeivel ugy kellene bánni, a tanitó és predicaló székből is ki kellene vetni. Cselekedetének érdeme szerint kellene büntetni.

Harmadik *punctuma ezen reformatiónak* szentségedet magát illeti, mert illendő dolog, hogy a szent Péter successora az egész keresztyénségnek és az ecclesia tobb más pásztorainak példát mutasson. Az üdőtől fogva, hogy a pápák, bucsuk, kérések és következések helyett (csupán csak ezzel a fegyverrel illetvén a papságot) fejekben koronát tettenek, kezekben pedig királyi pálczát és fegyvert kezdettenek fogni, azonban az ecclesiai fenyitéket elmulatták és azokból folyó veszettsége az erkölcsnek becsuszván, a tiszta tudomány is megvesztegetődött. Mert az ecclesiai gyülések és conciliumok helyett csak az udvarokról való tractalásokról, negotiumokról gondolkodtanak és többnyire inkább figyelmeztenek az ecclesiai belső világi tekintetnek, mint az Isten ecclesiájának megerősitésére.

Nem hogy azért ezen külső világi hatalmat és pompát fitogatnunk kellenék az egész világ előtt; hanem ellenben minden világi külső fényességről és tekintetről, minden világi hatalomról és uraságról önként kellene lemondani és következésképpen az üdvezitőnek ama mondását kellene követni, mely vagyon Ján. 18. 36. A: *én országom nem e világból való, ha e világból való volna az én országom, az én szolgáim vitézkednének,*

hogy ne adatnám a sidoknak, mostan pedig az én országom nincsen innét. A mü sz: ecclesiánk feje és fundalója a Krisztus, az apostoloknak és azoknak succesorinak e világi dolgokban semmi hatalmat nem engedett, sőt inkább ellenben azokban való elegyedést világoson megtiltotta. Őtet szintén ugy, mint másokot e világi fejedelmeknek alája vetette. Sz: Crisostomus mondja Lib. 2-do de *Sacerdotio*: Nem engedtek, ugymond nékünk a törvények hatalmat arra, hogy azoknak általhágoit megbüntessük, sőt ha azt valósággal megengedték volna is, nem illenek hozzánk, hogy azon hatalommal éljünk. *Gregorius Nasiánzenus* Orat. 17ma ad Cives suos: Megvagyon nékünk az is parancsolva, hogy az uralkodó hatalmasságoknak engedelmeskedjünk, mert tartozunk nékik adót fizetni.

Sokféle dolgokat hozhatnánk ezen dologra elé, melyek világoson bizonyitják, hogy a fejedelmeknek világi hatalmok és az ecclesiaknak lelki hatalmok között, olyan nagy különbség vagyon, mint az ég és a föld között, hogy a papságot e világi dolgokban a birói hatalom és jus nem illeti, mert az ország nem az ecclesiában, hanem az ecclesia vagyon az országban. Hordjanak bátor akárminémü példákat némelyek elő, hogy az ecclesiaknak fiai és papjai birói just gyakorlottanak légyen, mindazonáltal azzal semmit nem bizonyitanak, hanem hogy azzal lassan-lassan vettek magoknak némü-némü hatalmat, mely sem az apostoli széket, sem a papságot nem illeti.

Egyfelől annak okáért ezen rendkivül tett lépéseket, a külső világi fejedelmek hatalma ellen való cselekedeteket, ugy kellene gondolni, mintha soha meg sem estenek volna, de másfelől mostantól fogva örökösön lemondani róla. Többnyire mindazt, valamit ma a római szék bir, a császárok ajándékozásiból vette, azt meg nem vallani, nagy háládatlanság volna. A historiák bizonyitják, hogy hajdan sok pápák és cardinálok a császár alá vetették magokot és azoknak hüségekre megesküdtenek, miért vonná ki ma magát valaki ezen kötelesség alól, mely a papi hivatalnak méltóságát legkissebb részben is meg nem sérti és a melyet a római császár a római püspöktől méltán kévánhat.

Helytelenül avatták azért magokot a pápák a római fejedelmeknek jussában, midőn azoknak hatalmok alól a papságot

egésszen kihuzni akarták, holott csak a fejedelmek országaiból vették élelmeket és oltalmokot. Hejtelen dolog volt, hogy a pápák egyrészit az országoknak, ugy mint az ecclesiak jószágokot és fundusokot az ország urainak hatalmokból kihuzni ügyekezték. Helytelen dolog volt, hogy III-dik Paulus, IV-dik Pius és XIII-dik Gergely pápák olyan erőszakos két privilegiumokkal ajándékozták volt meg ama szerzetet, melynek kiirtása az uralkodóknak magok jussok iránt szemeiket felnyitotta. Helytelen dolog volt, hogy ezen megnevezett privilegiumoknak erejével a jesuitáknak minden jószágaik, minden dézmák és a köz-segedelemre való adótól felszabadittattak, ugy hogy senkinek az Istenen kivül és annak helytartóján a pápán kivül semmit sem adtanak még a haza oltalmazására is és magokot alája nem vetették; helytelen dolog, hogy a jesuitáknak az ő szerzetekben való béállásokból nyilván való fogadást kellett tenniek' hogy az Istenen és a pápán kivül nem függenek.

Fő méltóság jussának irtoztató sérelmére esett az, hogy a pápák, a népek és nemzetségeknek tulajdon fejedelmek és földi urok ellen való panaszokot meghallgatni merészelték, azoknak itélet tételeket erőteleneknek pronunciálták és az igasságok folyását meggátolták és gyakran a gonosztévőkot is oltalmok alá venni nem átallották. Fertelmes gyalázat vala, hogy néha-néha a gonosztevők az Istennek templomában menedékhelyet tanáltanak és a papoknak segedelmek által az itélő birák fegyverek és karjok alól kiszabaditották. És végezetre szemtelen vakmerő bátorság volt, hogy a pápák mint legfelsőbb birák a fő potentatoroknak egymás közott való veszekedésekben elegyitvén magokot, magok akartak vég sententiat mondani.

Ha az ecclesiák feje ezeket megvallja és megismeri, kötelességében áll, azt a hires és világ előtt ismeretes *bullát de coena Domini* örökösön semmivé tenni és annak eddig való elolvastatását minden keresztyénségekben levő papoknak megtiltani. Azt a *bullát* mondom, mely igen ártalmas principiumokkal teljes, a mely legnagyobb büntetésre méltó cselekedetekre sokakot elcsábitott. Minthogy ebben a *Bullában* a törvény tételre való szabadság a fő magistratusoknak birói hatalmok és jussok felette igen megsértetik. A catholicus fejedelmeknek ezen bulla iránt eddig tett és ezután is teendő

mozdulások és rendeléseik dicséretre méltók és helyben hagyattathatnak és XIV-dik Kelemen pápa nyilván dicsértethetik, hogy ezen bulla felolvastatása körül kétszáz esztendőktől fogva végben menni szokott haszontalan czeremoniákot megtiltani bátorkodott, annyira, hogy ezt teljes szivből és lélekből kell kivánni, hogy ezen bulla miatt támadott botránkozás örökös feledékenységben menjen.

Nem különben kellene bánni az Unigenitus bullával is az apostoli hatalomnak ereje szerint és el kellene töröltetni amaz interdictáknak is, melyek oly sok és nagy pusztulást okoztanak. Szentséged is méltoztatik annyi mérséklésre lépni, hogy ezután szentségedtől és minden successoritól bocsátandó *bullák*, breve decretumok, constitutiók és más akármely formában kelhető rendelések, melyek illetik, vagy a népet, vagy a papi és világi gyülekezeteket, vagy személyeket, vagy *collationes Beneficiorum, Pensionum, Honor. Potestatis, aut jurium pro personis singularibus, vel secularizationem alicujus professi, aut cujusdam ordinis, tam in Materia dogmatica, quam ecclesiastica, aut disciplinari.* Minek előtte ezeket publicaltatni akarná, az előtt a fejedelmeknek illendőleg és uralkodóknak mindenkor előre elküldeni és eleibe fogja tenni avégre, hogy a magok földökbe és országokba való királyi méltóság jussa szerint a Regium *Placitumot* és *exeqvaturat* alája, reája tegyék.

A megvilágosodott VI-dik Pius pápa is reá lépik, hogy fejedelmeknek hatalma légyen mindazokat a szerzeteket, clastromokot mind a két nemben lévőköt, melyek az országoknak és annak lakossinak javára és segedelmére nincsenek, eltörölni és jószágaikot közönségesebb haszonra forditani.

Reá fog arra is lépni, hogy a fejedelmek olyan rendeléseket tehessenek, hogy az ő alattavaloi, mikor ecclesiai dispensatiókra szükségek vagyon, nem egyenesen Rómába, hanem csupán csak a környékeibe lakó püspökökhöz, azoknak megnyerése végett folyamodhassanak. Nevelkedni fog azzal is az ő dicsérete igen nagyon, ha a pénzért adatni és osztogattatni szokott dispensatiók ezután végképpen megszünnek, mert a mit az igaz ecclesiáknak fundamentumos törvénye szerint meg lehet engedni, azt pénz nélkül kelletik megadni.

Az indulgentiákkal szabad levelekkel való kereskedést tovább üzni nem kelletik, mint volt a néhai üdőkben, mert ha

szintén nagy megcsonkulást szenvedne is e miatt a pápai *Datoriata*, vagy Kamara, annak jövedelme nagyon megkevesednék is, nem eshetik az olyan nehezen és keservesen, mint az a szégyenitő pironság, mellyel a constancziai conciliumba egybegyült németországi némely fejedelmek az apostoli széket illették ilyen szókkal: nagy fájdalommal tapasztaljuk, hogy mintegy 150 esztendőktől fogva inkább figyelmeztek a magok római curiájokra, mint sem a léleknek javára és ezhelyet inkább fukar és pénzszerelmeket akarták betölteni és több aranyt gyüjtötték rakásra, mint sem elégedendő vala, nem csak atyafiainak és rokonságinak az ecclesiai kincsből meggazdagitásokra, hanem sőt inkább azok számára a szegény hivek kebeléből kifacsart pénzzel egész fejedelemségeknek megvásárlásokra. *Protestatio Nat. Germ.* Már valaha az emberek közönségesen meggyőzettettek az iránt, hogy a catholica vallásnak semmi nincsen nagyobb kárára, mint az ő papjainak temérdek gazdaságok és felettébb való nagyhatalmok. Ez magára huzott haszontalan nagyzása szülte azt, hogy a vallás, annak szolgái hibái miatt, gunyoltatásra, szidalomra, gyülölségre és utálatra kitétetett. Az igaz vallás ő magában edgyügyü, alázatos, szemérmes és tiszta és a melynek csupán csak magára van szüksége a végre, hogy becsültessék és tiszteltessék.

Az a méltóság, melyre a pápák lassan-lassan verekedtenek, sokkal nagyobb csudára méltó, mint a régi Római Monarchia; nem lehet nagy álmélkodás és bámulás nélkül látni, hogy egy ecclesia, mely az ő hatalmát egyedül csak az Istenek beszédén és jussán, csupán csak az evangeliumon épitheti, mely mindenütt csak a szelidséget predicálja, egy ecclesia mondom, olyan vakmerő bátorságos czélt tehetett fel magának, hogy a földön lévő minden királyok felett uralkodhassék; de még nagyobb bámulásra méltó, hogy annak főtisztelendő papjainak ugy szolgált a szerencse, hogy ezt a chimerát meg is világosithatták. Teljességgel nem lehet annak okáért helyben hagyni, hogy az uralkodó fejedelmek ennek utánna őket szorossabb határba ne szoritsák, minden világi javait és a lelkek üdvességét meggátoló gazdagságait minden másunnan tejendő kérdés nélkül bévegyék, s azokat magok administratiojok alá vévén, illendő és állapotjokhoz mérséklett fizetést számokra rendeljenek, azon kivül is, a papi hivatallal a kereskedésen való

kapás, e világi dolgok körül való gondolkodás, azokban való elegyedés ellenkezik, mert az által hivatalok folytatásában restelkednek és az ő életeknek tápláltatásokra rendelt bizonyos jövedelem mind magoknak, mind halgatóiknak üdvességesebb. Ebből következik az a hasznos és dicséretes rendelés, ha többé a papnak meg nem engedtetik, hogy a gazdag és jóságos embereknek ajándékozásiból meggazdagittassanak, mely által azoknak atyafiai és szükölködő rokonai igen gyakran megkárosittatnak.

Szollok már a reformatiónak 4-dik czéljáról, ugymint, a bécsuszott visszás szokásoknak és babonás buzgóságoknak kigyomlálásáról. Vajha ebben a dologban minden catholicus püspök megegyező szivvel felkelvén az ő pásztorságok alatt lévő nyájhoz igy szóllanának: figyelmezzetek keresztyének a ti lelki boldogságtok, a ti örökké tartó csendességtek az, a mi körül foglalatoskodunk.

Elmult a tudatlanságnak ideje, elég rég ideje immár, hogy az emberek a szembetünő külső fényességtől megvakittatván tévelygenek, ideje, hogy a szemek felnyilván az igazat általlássák, a vallásban a valóságot a toldalékul hozzáragasztott foltoktól elválaszszák, annak tudományát tisztán tartsák és a tiszta áhitatosságot a külső és szines áhitatossággal egyben ne temperálják.

Elég hitelt adtatok a csudatételeknek, melyek által a hit bizonyossá, igazzá tétetett, mellyel az igaz csudatételeknek hinni kell, a sok csuda költeményekkel eltölt legendákat az evangelium mellé ragasztottátok, mely miatt a tulajdonképpen való igaz vallás szivetekből kitöröltetett, az Isten annyának segitségül való hivását, szentek tiszteletét és azoknak segedelme iránt való bizodalmatokot igen nagyra neveltétek és igy némünémü bálvány imádásba elegyedtetek. Bizonyos helységeknek, bizonyos képeknek mód nélkül való csudatételi erőt tulajdonitottatok és gyakran a mindenütt munkás *Istent* és a mindenütt jelen való *Istent* idegen helyeken kerestétek, holott őtet házaitoknál is megtalálhattátok és igy segitségül hihattátok volna. Az Istenről, mint valami földi halandó emberről ugy gondolkodtatok és ugy képzeltétek, mintha annak is ministerei és hizelkedő szolgái volnának, a kiknek a gratiaja után kellene járni, hogy a fejedelmeknek kedvét és kegyelmét megnyerhes-

sétek, azt tartottátok, hogy ha némely kámsás fráternitásokba bévitethettek, lelketek üdvességét elébb vihetitek, holott azáltal boldogságtokot elmulattátok.

A szines szentséget valóságos szent életnek állitottátok, keresztyéni kötelességteknek nagyobb részét gyónásban, böjtölésben és oltárokra vitt ajándékokban tartottátok, holott azonban életeteket legkissebb részben is meg nem jobbitottátok és vétkes szokásaitokot le nem vetkeztétek. A jubileumoknak, bűnbocsátó leveleknek (indulgentiaknak) reménysége alatt bűnt és gonoszt cselekedtetek és igy az üdvességnek kincsei a bűnnek kincseivé lőttenek, söt a mű vallásunknak legszentségesebb részével a misebéli áldozattal visszaéltetek, midőn azt a sz: szándékot tettétek, holott ezen fő intentiotok gyakran oly utálatos, megvetésre méltó és gonosz volt, hogy tü magatok is alig merészlettétek volna valakinek kinyilatkoztatni.

O vajha a papoknak és szerzeteseknek nagyobb része ezen visszafordult szokásokban és tévelygésekben vétkes nem volna? Oh vajha nem lehetne a papoknak gyalazatot szemekre vetni, hogy a magok tulajdon hasznokért ezen vétkes vélekedéseket és babonaságokot a népnek elmejében magok nem csepegtették volna? Oh vajha a sz: mise a papoknak világi kincses tárházává és valóságos aranybányájává nem változott volna, az a megfeneklett bizodalom, hogy a megholtakért mennél több miséket tehetnek, annál hamarább megszabadulnak purgatoriumból a lelkek, alkalmatosságot szolgáltatott sok csalárd és egész életeket sok csalárd fukarkásra és gonoszságra szánt embereknek arra, hogy magokkal elhitessék, hogy az ő lelkek szabadulásáért, holtok utan hagyott egynéhány száz misével az ő hitetlen és gonosz cselekedeteknek büntetésétől megmenekednek, a minémü igaz és az okossággal megedgyező tartás az, hogy a lelkeknek az ő örökos hazájokban való bujdosások előtt megkelletik tisztulni: olyan hibás vélekedés ez, hogy a lelkek ezen megtisztulásának testi tüzzel kelletik megesni, mert a lélek lelki és részekből nem álló oszolhatatlan valóság lévén, sem tüz, sem szél, sem jég alá nem vettethetik.

A sz: misével való visszaélés még nagyobban vitetett az egymástól meghasonlott és perlekedésbe bonyolódott felek praetensiojának megbizonyitására, kik közül csak az edgyiknek lehetett igaz ügye. Miséket olvastanak az elveszett marháknak

megtalálására és a tolvajnak kikeresésére: sz: lélek miséjét olvastanak, sőt a főben járó criminalis dolgokban olyan irtoztató példák is fordultak elő, hogy gyilkosok, tolvajok, istentelen és szörnyü szándékoknak szerencsés végbevihetésére nyilván fő áldozatokot tettenek, melyből a következik, hogy a pápák az ecclesiáknak kegyelem kincseiből bár soha is kereskedést ne üztenek volna.

A laicust az ő szentségének és szándékának kijelentésére szorosan megkérdették, mihelyt gonoszságát szándékának megértették, azonnal le kellett volna őtet verni arról, hogy mindaz botránkozás és elfordult szokás elkerültethessék.

A kegyelem osztogató helyekre és képekre nézve is a visszafordult szokás olyan nagyon terjedett, az oltárra vitetni szokott ajándékoknak hasznos jövedelmétől megvakittatván, a papok a predicalló székből a népek eleiben kitétetett képeknek hamis költött és soha meg nem bizonyosodott csudatételeiről sok beszédeket tettenek, minden mesterséges practicait megvetvén, hogy a népet elhitessék és töllök sok hasznot vehessenek. Csak csupa szokások és az ecclesiában meg nem engedtettenek; de fundamentumos vallásbéli gyakorlásokká fordittattak. A sz: Vintzentz de Paula és fidelis áldás, a méltóságos és főbb jónak áldásihoz egyenlővé tétetett, sőt még elébb is becsültetett, a nép szivében olyan vélekedés öntetett, hogy ez, avagy amaz indulgentiak, p. o. a Portiuncula indulgentiája sat. fontosabb, mint a melyet az Istennek templomában minden vasárnaponként és innepeken nyerhetünk, *azt* hitették el a néppel, hogy az ereklyék, capularek, Lukács tzedulai, amolitumok, szentelt olajok, füstölgő szerek, pálma ágak által a nyavalyák meggyógyittatnak, a szerencsétlenségek eltávoztatnak és a boszorkányok (melyek soha nem is voltak) elüzettetnek e miatt és ezért vetett a babona olyan mély gyükeret, és ugy terjedhetett el oly szörnyen, mely miatt a nép az Istenhez, mint edgyetlen egy és igaz segedelméhez való könyörgéstől elfogattatott. Igen keserves és sajnálni méltó dolog, hogy ezek által a catholikusok, vagy inkább az ő papjaik ellen tett ellenvetései a más valláson lévőknek oly erős fundamentumokon állanak. Annál nagyobb ügyekezettel kell hát annak okáért tennünk, hogy az ilyen visszás, szertelen szakadások, sok abususok eltöröltessenek és az ecclesiáknak tiszta tudománya

az emberi találmányoktól kiválasztassék: annál inkább kellene az ecclesia fejének törődni azon, hogy az apostoli pásztorságban lévő szolgatársainak és az alatta való papoknak lelkekre kösse, hogy ennek utánna hasonló vádolásokra alkalmatosságot ne adjanak, ne szolgáltassanak és annál szorgalmatosabban kellene a világi fejedelmeket kérni, hogy ezen dolgot magokra is vévén, az ilyen babonaságoknak gyükerestől való kiszaggattatására ők is segitségül légyenek.

Jó keresztyéneket tenni ez az igaz ut, ugy lehet ha az igaz keresztyénség az ő régi edgyügyüségére utasittatik, melyet mond, eleiben ád az evangelium. nem mutatván semmit a theologiában előfordulni szokott dolgok körül való koczodásokban, nem kell a népet, az vakos és örökös disputatioval tévelygővé tenni és megcsalni, hanem inteni és tanitani a lelkeket, hogy azok a kik különböző módon gondolkoznak, szeretettel és békességgel eltürjék, szenvedjék, nehogy a vallás légyen egész nemzetségek között kutfeje a mérges dühösségnek és türhetetlenségnek. A vallásbéli minden czivódásoknak kutfeje nem egyéb, hanem az a balgatag szándékos gondolatja az embereknek, mely szerint a mindenhatónak titkaiban béütni és bérontani ügyekeznek. De tudjátok óh keresztyének, hogy magát a vallást is szükség megpróbálni és következésképpen erre megkivántatik minden előre való itélettől (prejudiciumtól) megtisztult okoskodás, mert vak anélkül a hüt, az örökké való igasságok tiszták és világosok, a vak hütet hütnek mondani nem lehet.

Tudjátok meg hát, hogy a vallásban elő kell mennünk a természet világánál, hogy az által az igasságot kinyomozhassuk és igy teljességgel nem kell magunkat az iffiuságnak és nevelésnek foglyául adunk, az okoskodás ezer, meg ezer gondokot szül az emberben olyakat, melyekre azok nem juthatnak, a kik gondolkodni és vizsgálódni irtoznak: szomoru és szánakozásra méltó volna a vallásnak állapotja, az okoskodással biró embereknek probáját ki nem álhatná.

Azt mondja vala egykor Voltaire: szomoru és csuda dolog, hogy az olyan középszerü elmék, mint Luther és Calvinus oly sok proselitusokot csináltanak, a mikor Lokk és Nevton oly kevés követőköt tanáltanak, de nem vette észre a jó Voltaire, hogy Lokknak és Nevtonnak csak azon országban voltanak

követői, az holott Calvinus és Luther nem voltanak és hogy ottan amazok lőttenek isméretlenekké, az hol a józan okosságot fogva tartották és annak tudományát számkivetésbe küldötték. Tudjátok meg továbbá, hogy a külső szinnel bémázolt áhitatosság nem tetszik Istennek és hogy Isten annya mérték felett való dicséretet és sokra vitt tiszteletet megveti, maga ez a boldog anya azt akarja, hogy az Istent szivből szeressük és hogy az ő megjelenéseiről, kegyelmeiről és privilegiumiról való mesebeszédeket megvessük.

Utállya ez a boldog Anya poenitentia nélkül valóknak száraz áhitatosságokot és őköt a pokollól tellyességgel meg nem szabadittya és a kegyességeknek külső jegyeiért és csak azért, hogy némely congregatiokban, fraternitásokban bé iratták magokot, nem szószóllója ő a hypocritáknak és hütetlen gonoszoknak, az ő Szent Fiának akaratya egyedül való zsinórmértéke lévén az ő cselekedeteinek, kinek itélet tételit ő is imádja.

Nem a boldog Szűzet szereti az, a ki minden könyörgésit nem egyedül az Ur Istenhez viszi, nem a maga tulajdon tiszteletit kivánnya ez a sz. Szűz; hanem annak tiszteletit, a ki őtet teremtette és a ki választotta. Nem akar ez semmit is az Istentől el venni, annyival is inkább vélle együtt osztozni. Nem kiván-é tőletek, oh keresztyének ugy tiszteltetni, mintha az Isten elégséges nem volna tü néktek és mintha tehetetlen volna ő nálla nélkül a Jézus Krisztus által az Istenhez járulni, mert csak egy az Isten és a közben járó a Krisztus. Nem mondja ez a Boldogságos Szűz, hogy ő Mindenható volna és hogy az Isten ő nállánál egy tökéletesebb teremtményt nem teremthetett volna. Nem akarja ez a sz. Szűz, hogy az ő kedvéért rendkivül való dicséreteket ruházzanak reája, nem kiván ő semmi pompás titulosokat, semmi haszontalan csapodárkodásokot, csupán csak edgyügyü és mérséklett dicséreteket kiván. Nem akar ő sem tévelygésekre, sem botránkozásokra alkalmatosságot szolgáltatni: nem akar ő az Istennel és a Jézus Krisztussal egyenlővé lenni: nem akarja ő, hogy az Istent, mint valami kemény Birót ugy szemléljük, őtet pedig mint minden irgalmasságoknak kútfejét ugy imádják, szeressük és segitségül hivjuk; nem kivánnya, hogy ő eleiben több könyörgést nyujtsunk, mint az örökkó való Istenhez; megveti azt a szokást, hogy az ő képjei czifrán és drága kövekkel megrakat-

nak, mikor a Krisztus az ő szükölködőiben szenved. Igy kiált fel a Boldog Anya: Minekelőtte a templomokat oh keresztyének feleziffrázzátok, ruházzátok meg a Krisztust az ő szükölködőiben, tisztelyétek őtet az ő megdicsőittetett testének (melyet a tü oltárotokon tartatok) imádásra méltó titkaiban. Ne vessétek a tü bizodalmatokat bálványimádói módon az én faragott *képemben*, vagy festett *képemben*, melyekben magokban semmi erő nintsen, a csudatételeket egyedül csak Istennek kell tulajdonittani s. a t.

Tudjátok meg továbbá tü keresztyének, hogy azoknak az ereklyéknek, melyeket tü tiszteltek, szokások nem mind igazak és így magatokat csaljátok meg. Tudjátok meg azt is, hogy semmi szenttől nem kell valamit kérni, a mit egyedül csak az Isten adhat meg. Mi akadályozhat meg titeket, hogy a tü könyörgéstekkel egyenesen az Istenhez ne folyamodjatok.

Tudjátok meg, hogy a tü fogadás és igéret tételetek nem mindenkor kedvesek Istennél. A mit jó keresztyéni kotelességtekben véghez vihettek, azt az Isten másképpen is megkivánja, de többet nem, hanem csak annyit, a mit megcselekedhettek. A romlandó és erőtelen embereknek kellene talán mindent az Istentől kérni, semmit nem igérni: tudjátok meg, hogy ha az egekbe vágyakoztok, arra éppen nem szükséges, hogy valami magános és különös helyekre rejtezzetek, az emberi társaságtól elszakadjatok és tudjátok meg, hogy a clastromi életben is el lehet kárhozni.

Tudjátok meg, hogy a jóságos cselekedetek által nem mindjárt lehet a mennyországot megérdemleni, hanem csupán csak kegyelemből lehet üdvezülni. Szeressétek és féljétek az Istent, könyörögjetek ő néki szivből és megosztás nélkül való bizodalomból, kérjétek azt, a mi nélkül szükölködtök, adjatok hálákot azokért, a melyeket ő tőle vettetek, vegyétek fel az üdvességre való utakot, melyet az evangelium is elötökbe ád, ne bántsátok, ne sértsétek meg felebarátaitokot, tiszteljétek, szeressétek a fejedelmeket, tartsátok meg azoknak törvényit és kövessétek rendeléseit, ugy lészen az, hogy az üdvezitőnek akaratja szerint olyanok lesztek, a minémüeknek lennetek kelletik, ugymint igaz keresztyének. Igy lészen osztán, hogy sem földi, sem mennyei jókban nem fogtok szükölködni.

Ezen gyenge rajzoláshoz nincsen mit tégyek egyebet,

hanem hogy ezt szentséged megolvasni és megpróbálni méltoztassék. Nem hibáztam talán benne, ha azt hiszem, hogy ilyen móddal a több keresztyén ecclesiak a catholica ecclesiához közelebb hozattatnának, másfelől a következendő világ VI-dik Piust a keresztyénség mintegy jól tévő Atyát tisztelné és örök emlékezetüvé tenné.

Én pedig szivemnek belső indulatjából követvén, kérem már fiui alázatos tisztelettel a szentséged apostoli áldását.

Dat. Viennae 1782.

Reformok a középiskolai nevelésben.[1]

Ismeretes mindnyájunk előtt az az általános elégedetlenség, a mely napjainkban a középiskolával szemben megnyilvánul. A napi sajtó, tudományos egyesületek, melyek a közvéleményt megteremtik és irányítják, egyesek, mint szülők és az iskola iránt érdeklődő gondolkodók, a törvényhozás, a felsőbb oktatás vezetői — mindnyájan egy értelemmel hangoztatják, hogy a középiskola nem felel meg a korszellem támasztotta követelményeknek. Méltóztassanak csak visszagondolni arra az actióra, melyet pár évvel ezelőtt a társadalomtudományi társaság inditott s mely országszerte hangos viszhangot keltett, mert az általános elégedetlenség szülte hangulatból eredett.

Mi lehet ennek az oka? Hogy lehet a közvélemény ez elfordulását megmagyarázni? Megprobálom a következőkben e kérdésre feleletet adni.

Minden iskolai tanitási terv a korszellemből, a néplélek világnézetéből sarjad. A nevelési eszmény tehát nem mesterségesen csinált valami, hanem szervesen nő és fejlődik talajából, a kor világnézetéből.

Ha megváltozik a korszellem, a világnézet, meg kell változnia a nevelés és tanitás eszményének és czéljának is. Ha változik a cultura tartalma, változnia kell a tanitás tárgyainak is. Oly igazság ez, melyre a gondolkodó ember magától rájő, de a melyet a nevelés történelme is igazol. Abban a korban, amelyben minden tudomány a theologia szolgálója volt, az iskola is a theologia számára nevelt, az irás és olvasás tudasa majdnem kizárólag az egyház birtokában volt. A 17. században világi eszmények kezdenek érvényesulni; a tudományok fejlődése lendületet vesz, mindenfelé egyetemek keletkeznek, a reformatió világiassá teszi az életet, változnak a socialis viszonyok is, új társadalmi rendek nyomulnak előtérbe. A theologia addigi kizárólagos uralma helyett a mathematikai és természeti tudományok jutnak uralomra. A korszellem e változásával megváltozik az iskola képe is; új tárgyak kerülnek be. A 18. és 19. század fordulóján új

[1] Felolvasás az unitárius tanárok Székely-Keresztúron, 1909. ápr. hó 5-én tartott értekezletén.

változással állunk szemben. Herder, Goethe és Schiller megteremtik az új humanitas eszményét: a görög ember ideálját, a mely a lélek összes erőit összehangzó egészszé akarja kimívelni. Az egyén aristokratiája lesz jelszóvá a rendi aristokratia helyett. Ime, hogy változik az iskola belső képe a korszellemmel!

És minő elemekből épül fel korunk világnézete? Három áramlat világosan megkülönböztethető. Egyik a *nemzeti eszme* uralma. Minden nemzet a maga nyelvét, irodalmát, történelmét és földrajzát igyekszik a tanítás középpontjába helyezni. Németországban különösen erős az áramlat a nagyháboru óta, nálunk nagyobb és erősebb hullámokat csak a mult sz. 90-es éveitől vet. Ezzel szemben természetes, hogy a régi nyelveknek vissza kell szorulniok.

A másik áramlat a *népies-demokratia* eszméje. A nép minden rétege — a legalsóbbtól fel — egyesüljön a nemzeti szellemű míveltség áldásaiban. A míveltség most nem egyes rendek kiváltságos tulajdona, hanem az egész nemzeté.

A harmadik tényezője a világnézetnek a *realismus*. Mig a 19. sz. elején eszményi czélok, a bölcsészet, a philologia és aesthetika álltak az érdeklődés középpontjában, addig ma már mindenütt realis hatalmi tényezők érvényesülnek a társadalom gazdasági, politikai, sőt tudományos életében is. A technika bámulatos felfedezései és találmányai, az orvosi és természeti tudományok mind gyakorlati térre irányítják a figyelmet. A korszellem e változása a maga képére formálja az iskolát is. Különböző realis és szaki irányú iskolák keletkeznek. A tanítási anyag értékelésében változások állanak elő. Régebbi anyagok elértéktelenednek, például csak a régi nyelveket, philologiát, bölcsészetet említem. Miért? Mert a mai társadalom ipari és kereskedelmi szükségleteit nem tudják kielégíteni. A korszellem ez áramlatával egyezik az ifjúság hangulata. Ugyan ki lelkesedik ma a Zrinyiászért, Berzsenyi fenséges ódáiért, Vörösmarty hazafias szólamaiért, vagy éppen Homeros Iliászáért? Ellenben egy afrikai útazás, Nansen expeditiója, az utolsó világrekkord — ezek érdeklik. Ime, látjuk, az egész vonalon a realis nyomul előre az idealissal szemben.

Most már az a kérdés: számol-e a mi középiskolai tantervünk kellően a korszellemmel, a világnézettel? Ha e vizsgálódásunk közben arra az eredményre jutnánk, hogy e kérdésre tagadólag kellene felelnünk, akkor meg volna magyarázva a közvélemény elfordulása s az a sok panasz, a mi a gymnáziumra zúdul.

A középiskolai törvény tavaly ülte negyedszázados fordulóját. Elég idő, hogy megállapíthassuk egy törvény áldásos hatását és esetleges hibáit. E törvény nyomán keletkezett a tanterv, a mely Herbart paedagogiai rendszere szellemében van megépítve. Czélúl tűzi ki az általános míveltséget. Tehát a

Herder-Goethe-Schiller féle új humanitási eszmény lebeg előtte. Az általános míveltség jelszava sokáig bálvány volt, melyhez nem lehetett bíráló szemmel és szándékkal közeliteni. De napjaink bíráló szelleme ezt is kikezdette. Mi az az általános miveltség?

Vajjon általános míveltségű ember-e az, a ki tudja, hogy Hannibal hány elefánttal kelt át az Alpokon, de azt nem, hogy a makaronit hogyan készítik? Mívelt-e az olyan ifjú, a ki könyv nélkűl tudja, mikor született Cicero, vagy Livius és Vergilius, de nem tudja, hogyan működik veséje? Íme e kérdésekben az ellentétek a lehető legélesebben szembeállítva egymással. Egyik az ó-classicismus, másik a mai reálismus eszménye; egyik a közös általános míveltség, másik a modern szakképzés követelménye.

E modern korszellem nevében korunk számos ellenvetést tett a mai középiskola ellen és sok kívánságot hangsulyozott, melyeknek teljesülését óhajtaná. Említsünk egynehányat ezek közűl. A legfontosabb az, hogy az intellectualizmus túl teng a mai iskolában. A mai középiskola a tanítást a nevelés egyedüli és kizárólagos eszközének tartja, pedig ez csak egy — habár igen fontos — a sok közűl. Ennek következménye az, hogy a testi és lelki erők kimívelésének összhangja megbomlott s beállott a tulterhelés réme. Az értelmet kiesiszolja a mai iskola, megtömi egy rakás képzettel, ismerettel, de az akaraterőt, a cselekvésre való készséget, a szív érzelmeit míveletlenül hagyja. Korunk azt kívánja az iskolától, hogy az ifjú testi és szellemi képességeit úgy kimívelje, hogy vértezve legyen a létért való harczra; hogy a mikor otthagyja a középiskolát, ne legyen megcsömörölve az élettől, a könyvektől, ne legyen ernyedt és petyhüdt az akarata, fásult és sivár a lelke, hanem legyen életkedve, legyen kezdeményező ereje és akarata, fogékonysága és készsége minden jóra. Ne szaporítsa a blazírtak, fáradtak, pessimisták, a szellemi paraziták számát, hanem legyen a nemzet öntudatos teremtő és termelő tagja, a nemzeti küzdelmek erős és lelkes harczosa. E gyengeséget az akaraterő, az életkedv e hiányát, az idegélet fonák és beteges tüneteit az értelmi képzés tultengésének tulajdonítja s ellensulyozásul orvosszerül hangsúlyozza a test czéltudatos és tervszerű nevelését, a testi munkát és foglalkoztatást, sőt a tanulni való anyag apasztását. Ámde mit lehet ma az anyagból kidobni? Ma, mikor az életért való harcz mind nehezebb és nehezebb lesz, a mikor mindig magasabbak lesznek a követelmények, a mikor minden téren és pályán tultermelés van, a mikor mindenütt alapos és szakszerű tudást és ismeretet követelnek? Hiszen a tudományok evolutiójának általános törvényeivel állana ellenmondásban az a követelés, hogy apaszszák a tanulni valót? S mégis apasztani kell, mert a psychologia és physiologia azt a tanítását, hogy az agyvelőt tulságosan

igénybe venni nem szabad megboszúlatlanul, nem hagyhatjuk figyelmen kivül. Hiszen Apponyi az állatvédelem analogiájára az agyvelő védelmének szükségességét hangoztatta. Mit lehet tehát kidobni vagy legalább apasztani? Azt, a mi korunk szükségleteit a legkevésbé képes szolgálni és kielégíteni: az ókori nyelveket. Nemcsak nálunk, hanem világszerte foly a harcz a latin-görög ellen. Francziaországban az Ecole de Roche, három évre szorította s a vezetők az eredménynyel meg vannak elégedve. Németországban új tipusu iskolák keletkeznek a latin korlátozásával és teljes kiszorításával. Nálunk tanárok, sőt főigazgatók, tehát a hivatalos iskolai szervezet hivatott ellenőrei és conservativ képviselői, nyilatkoztak a latin korlátozása irányában.

A mai közvélemény panaszkodik a modern nyelvek tanításában nyilvánuló sikertelenség ellen, küzd a direct módszer mellett. Uj módokat és eszközöket követel a nagyobb siker elérése érdekében. Német- és Francziaországban meghonosítják a tanulók nemzetközi levelezését. Leipzig Gohlisban[1] néhány év óta egy középponti iroda működik, mely e levelezést közvetíti és irányítja. 26 iskola jelentkezett. A tanárok nagy elismeréssel szólnak ez intézmény sikereiről. S valóban kétségtelennek látszik, hogy egyenlő korú és miveltségű gyermekek között helyesen vezetett és ellenőrzött levelezésnek megvannak a jó oldalai s kiváló bevezetést nyujthat a gyakorlati életbe. A gyermekcsere is igen jó módja lehet a nyelvtanulásnak. Régebben vidékenként igen elterjedett volt ez a szokás s csak sajnálni lehet, hogy újabb időben a a nemzeti eszme sokszor kiméletlen küzdelmei miatt kimegy szokásból. Nemrégen Rácz Lajos, a sárospataki ref. theol. tanára vetette fel a Magyarország és Ausztria között meghonosítandó gyermekcserét. De gondolata — a mennyire észre vettem — nem keltett visszhangot. Jó mód nevelőintézetekben az idegen nyelven való társalgás. Az ecole de Rochesban három asztal van: franczia, angol és német társalgással. A növendékek havonként változtatjak asztalukat s a nyári szünidejüket Angol- vagy Németországban töltik.[2]

Korunk követeli a latin helyett a természeti tudományok nagyobb térfoglalását, erősebb felkarolását is. A régi humanistikus iskola hívei nem akarják elismerni ezek képző erejét, pedig napról napra látjuk, minő hatalmas lépésekkel haladnak előre s nem lehet kétségünk az iránt sem, hogy a modern élet átalakításának többé már nem mellőzhető eszközeivé fognak válni.[3]

A mai kor küzd a iskoláknak előjogokat nyujtó jogosításai ellen, küzd az osztályozás, a vizsgák s különösen az érettségi

[1] Zeitschrift für Philosophie und Paedagogik. 1898. 293. l.

[2] P. Thiry, die neue Schule. Zeitschrift für Philosophie und Paedagogik. 1905—1906.

[3] Weszely. A modern paedagogia utjain. Budapest, 1909.

ellen. Ismeretes, hogy Németországban az u. n. „magasabb iskolák" előtt (a melyek megfelelnek a mi középiskoláinknak) nem régen egyformán megnyitották a főiskolákat. Császári rendelet metszette szét a jogosítás e nehéz gordiusi csomóját; a közvélemény fel is zúdult ellene, nyers és durva megoldásnak mondotta, de azóta belenyugodott, sőt olvastunk olyan véleményt is, a mely szerint ez az eljárás oldaná meg nálunk is a kérdést.

És mit szóljunk a vizsgákról? Mióta a nyilvános oktatás kérdéseivel öntudatosan foglalkozunk, nem hallottunk egyébről, mint a vizsgálatok könnyebbítéséről, sőt legújabban eltörléséről. Az érettségin régebben szerepelt a világtörténelem, a görög, a magyarról latinra fordítás, a német, a görög pótló irodalom. Mi van ma meg ezekből? 10 évvel ezelőtt *von Müller* bajor közoktatási miniszter a vizsgák számát megszaporította. Minő felzúdulást vont maga után az intézkedése! Az iskolai hygiene nevében harczolnak ellene. Dr. *[illegible]* statisztikai adatai szerint a vizsgák alatt a tanulók $79^{0}/_{0}$ testsulya apadott $3^{1}/_{2}$—5 fontot, a tanulók $11^{0}/_{0}$-ánál a test sulya a régi maradt s csak $10^{0}/_{0}$-nál mutatott jelentékeny növekedést.

A vizsgák nem egyhamar mulnak ki e világból, de irtó háborút kezdeni ellenük — mondja egy német tanférfiu — „méltó a legjobbak verejtékére", mert „a ki az emberiséget a vizsgáktól és a kalkulusoktól megszabadítja, az a tökéletesség és az erkölcsi szabadság útját egyik nagy akadályától szabadította meg".[1] Olyan nyilatkozat ez, melyet a szülők és tanulók tulnyomó nagyrésze bizton aláírna.

Korunk sürgeti a müvészeti nevelést, hogy ez az elv hatoljon bele az iskola berendezésébe és a tanulók életébe; sürgeti a tömegtanitással szemben a tanuló egyéniségének szerető kiismerését és számbavételét. Meg kell ismerni a tanulót minden jó és rossz tulajdonságával s az elbánásnak a kiismert egyéniséghez kell alkalmazkodnia; a jutalmat és büntetést, a munkát és feladatot a tanuló egyéniségéhez kell mérni. Igy nevelünk egyéneket, a kik nem fogják érezni az uniformis szorító nyügét, a kiknek a munka és tanulás gyönyörűség lesz, nem pedig utált és kedvetlenül teljesitett kötelesség, a mely elől — ha lehet — menekülni kell.

E vázlatos fejtegetésekből is láthatjuk, hogy a mi középiskolai tantervünk olyan világnézeten alapszik, a melyet korunk ma már nem mond magáénak. Oly czélt tüz ki, a mely helyébe mást kell tennünk s oly culturalis tartalommal akarja elérni, melynek értékelésére nézve a felfogásban nagy és elvi eltérések és eltolódások mutatkoznak. Az uj hummanizmusnak, melyet Herbert utján teljesen átvett a mi tantervünk a németektől, nagy nevelő értéke van, de kétségtelen az is, hogy nem egye-

[1] Zeitschrift für Philosophie u. Paedagogik 1899. 31—38. l.

düli és nem absolut normája a nevelésnek, hogy a mai ifjúságot e szerint kellene alakítanunk. Az emberiség fejlődéstörténetében csak egy fázis, mely után egy újabb s a változó világnézethez jobban alkalmazkodó, illetőleg azt jobban kifejező elv fog következni. Az általános emberi, mint nevelési eszmény megtette a maga kötelességét, most más ideálnak kell helyet adnia s ez a *nemzeti sociális mireltség*: a növendék kiképzése jellemes, munkára kész hazafivá, hogy ereje, akarata és kedve legyen a nemzeti feladatokra.

E napjainkban felvetődött reform-godondolatok alapján a külföldön már létesültek u. n. új, vagy reformiskolák. Az első kezdeményező e téren angol ember volt: *dr. Reddie*, a ki 1889-ben Rocester mellett Abbotsholme-ban alapított a vázolt elvek alapján egy iskolát, melyet *New-School*-nak nevezett. Példáját majdnem 10 év mulva követte Németországban egyik tanára, dr. *Lietz Hermann*, a ki a Harzban, Ilsenburgban alapított egy u. n. *Landeserziehungsheim*-ot, vidéki nevelő intézetet; majd egy év mulva *Demolins* Francziaországban Verneuil mellett Páristól gyorsvonaton kétóránvira. Azután Svájczban, Sléziában, Svédországban alakultak ilyen iskolák; sőt már leányok számára is van 2 ilyen intézet, egyik Berlin mellett Stolp-ban, a másik a badeni tó mellett Gaienhof-ban.

Ismerkedjünk meg egy ilyen intézet külső és belső képével — a rendelkezésre álló időhöz képest vázlatosan.[1]

Mindenekelőtt föltünik, hogy az iskola nem nagy városok közepében van, hanem künn a mezőn – akárcsak itt, — virágos rétek, gabonaföldek között folyó patak partján, lehetőleg közel vasuti vonalhoz. Aztán nem egy a mai értelemben vett iskolaépületből áll, hanem olyan a külseje, mint egy jó móddal fölszerelt mezei gazdaságé. Sehol kerités, korlát; a növendék teljesen szabadon járhat-kelhet, a hol kedve tartja; felelőséggel csupán nevelőjének s lelkiismeretének tartozik. Különböző czélu s külön-külön álló épületek vannak az 50 ha. területű Ecole de Roches-ban. Minden épületben 25—30 tanuló van együtt kor-, társadalmi állás és valláskülönbség nélkül. Az egész telep vezetése az igazgató *és neje* feladata, kinek segítségére vannak a nevelők és az öregebbek s jobbak közűl választandó capitaine-ek.

Ez iskola napirendje télen más, mint nyáron. Alvásra nyáron 9, télen 10 óra jut. A mi időnkben 7, a legjobb esetben 8 óra jutott alvásra, most valamivel jobb a helyzet. Régibb időkben ennyi sem. A kik a régi iskola fasciculusait olvassák, csodálkozással látják, hogy este 10 órakor feküdtek le s már 4 órakor keltek. Valóságos sanyargatása a testnek. A mai

[1] A következőkben főleg Weszely, A modern paedagogia útjain, Budapest 1909. 380—410. ll., P. Thiry, die neue Schule c. cikkét a Zeitschrift für Philsophie und Paedagogik 1905 1906. évfolyamában használtam, továbbá a f. i. folyóirat 10 utolsó évfolyamát.

élettudomány azt tanítja, hogy az elegendő alvás nélkülözhetetlen feltétele a testi fejlődésnek és a szellem rugékonyságának. Helyes és kellő a táplálkozás. Nyáron két reggeli van, egy rövid és egy teljes, télen a rövid hiányzik. Egy órakor ebéd. Kevés a hús, de annál több a tej, vaj, tojásétel. Íme itt is az összehangzás a tudomány tanításai és a gyakorlati élet berendezései között. Felkelés után fürdőt vesznek. Ilsenburgban nyáron az Ilse folyóban. Fürdés után futás 10 perczig, imádság és reggeli. Ezután mindenki megveti az ágyát. 3 leczkeóra következik most, egy óra 45 perczig tart. Ezután ujból fürdő, télen fürdő helyett rajz vagy műhelyi foglalkozás. 1 órakor ebéd. Ebéd után átöltözés, nyáron 2—6-ig tetszés és hajlam szerint zongora, hegedű, rajz, műhelyi, kerti foglalkozás, földmivelés, játék, laboratorium; télen azonban csak 1/2 5-ig, ekkor leczkeóra; 1/2 7-től ének, olvasmány, vitatkozás, hangverseny, szinház, előkészület holnapra; esti ájtatosság a kápolnában vagy künn a szabadban. 9 órakor lefekvés. Látni való, hogy itt az életrend a mai helyes belátás alapján úgy van megállapítva, hogy az éppen oly mértékben szolgálja a testi, mint szellemi nevelést. Ilyen életrend mellett szinte teljesen ki van zárva, hogy sápkóros, beteges, kimerült, ideges, koraérett gyermekek kerüljenek ki ez intézetekből s csoda-e, ha az Ecole de Roches egyik tanára Fitry, elragadtatva igy kiált fel: „lehetetlen jobb és változatosabb napirendet csinálni". Ilyen életrend mellett el lehet érni a nevelés célját: a tökéletes egyensúly, a testi és szellemi fejlődés között, a mely a növendéket a szó legigazibb értelmében képessé, erőssé, ügyessé teszi a létért való harcra, a mely nem senyveszti és ernyeszti el a tanuló érzelmi és akarati életet, hanem ellenkezőleg nemes, altruisztikus, sociális érzelmekkel és tettre, hatni kész akaraterővel ruházza fel.

Egy gyönyörű, nagy jövőjü gondolat van itt megvalósitva, t. i. a munka mint nevelő eszköz. Ez iskolákban a munka nem a mesterség, vagy a belőle nyerhető haszon kedvéért szerepel, hanem nevelő eszköz gyanánt, melynek megmérhetetlen erkölcsi értéke van. Lehetetlen elnyomnunk lelkünkben azt a párhuzamot, mely e gondolat hallatára felébred. A magyar nemzeti lélek még mindig ellenszenvez az ipari, műhelyi foglalkozás iránt; még mindig megvan a hajlam a latéiner osztályban, hogy az iparos osztályt lenézze, alsóbbrendűnek tekintse. Míg ez a hajlam élni fog a magyar lelekben, addig egészséges és fejlődésre hivatott sociális viszonyokat teremteni alig lesz lehetséges. Végre már meg kell értenünk teljesen azt a nyugaton már mindenütt elfogadott s igaznak tartott tételt, hogy a tudomány, gazdasági élet és művészet előhaladása nemcsak a gondolkodáson, hanem a munkán is alapszik, nemcsak szellemileg kiváló emberek ihletésein, hanem egy oly mértékben serény munkástömegek szorgalmán is; mert gazdák, iparosok, kereskedők és művészek

önálló megfigyelései és tapasztalatai nem kevesebbet lendítettek az emberiség általános haladásán, mint bölcsészeti rendszerek és mathematikusok elméletei. A munka itt nem fictió, hanem igazi kötelesség: a kert, a rét, a kapálni, szántani való föld, az asztalos műhely, a gondozandó állat mind igazi kötelességet ró rá a tanulóra. Itt nemcsak az értelem fejlődik, hanem az erő, az ügyesség, a kötelességtudás, az erkölcsi s a socialis érzelmek. A gyermek megtanulja ismerni a többi társadalmi osztály teendőit s ezzel megbecsülni is azokat. Itt nem tenyészhet az osztálykülönbség tudata. Itt az erkölcsöt sem könyvből, dogmákból tanulják, — vallástan nem is szerepel[1] — hanem cselekvéssel, a mindennapi élettel gyakorolják. Herbart rendszerében még nagy megváltó, nevelő, azaz erkölcsi ereje van a képzeteknek, az ismeretnek, pedig ma már látjuk, hogy tudás és erkölcs két különböző dolog s igen sokszor nem járnak együtt. (Weszely). Itt a jutalmazás és büntetés is észszerű és természetes; feltétlenül a gyermek egyéniségéhez alkalmazkodik. Ha valaki lusta, kerti vagy más munkára fogják; ha nem készítette el feladatát, felügyelet mellett el kell készitenie; ha szereti a sportot, eltiltják ettől; ha ellenben jutalomra érdemes és szeret furni, faragni, valami eszközt kap; ha szereti a könyveket, olvasmányt kap.

Természetes, hogy itt a nevelő nem azért van, hogy leckeórát adjon, kikérdezzen, magyarázzon, büntessen és dolgozatot javítson s nem azért, hogy a növendéknek legyen kitől félne és rettegnie; itt a nevelő a tanulónak a szó teljes értelmében bizalmas, öregebb barátja, tanácsadója, a nevelésben a szülőknek munkatársa. Bár hosszura nyúlik felolvasásom, mégis méltóztassanak megengedni, hogy ismertessem Weszely után azokat a feltételeket, melyeket egy angol reformiskola tanári pályázatánál kikötött. Nagyon tanulságos ez s mutatja, mennyire mellékesnek tekintik azt, a mire mi jóformán kizárólagosan ügyelünk. Az illető legyen keresztény és gentleman, munkás és pontos. Gentleman alatt azt értik, hogy „legyen az életben magasabb, emelkedettebb célja, hogy méltóan tudja magát kormányozni, hogy megőrizze becsületét, hogy kiérdemelje ember- társainak tiszteletét és bizalmas embereinek rokonszenvét, hogy szerény legyen a jó sorsban s erős lélekkel tudja elviselni a balsorsot és mindenkor az igazsághoz tartsa magát“. Jó testi szervezete legyen, egészséges, erélyes és minden testi fogyatkozástól ment. Legyenek tapasztalatai a közös iskolai életről. S végül „azok, a kik a tanítást nem akarják életfeladatuknak tekinteni s kiknek nincs hajlandóságuk a tanításra és nevelésre,

[1] De hát a mikor összhangzatos, egészséges fejlesztésre törekszik az isk. reform, nem egyoldaluságba esik-e, mikor a vallástant, az emberi szellem magasabbfoku nyilvánulásainak foglalatját mellőzi, nem is szólva oly reformról, mely még az istentiszteletet is kiküszöbölné?

Szerk.

ne is jelentkezzenek". Kinek jut nálunk eszébe ilyen vagy ehhez hasonló feltételeket kitűzni pályázatok kiírásinál? Nálunk elég a diploma, sőt még az is, ha valaki az állampénztárból kapja a fizetését. Azt sem igen nézik, hogy milyen egyéni tulajdonságokkal bir az illető s vajjon szereti-e a gyermeket, a mi Demolinsnak legelső és legfőbb követelése a tanárral szemben.

Az Ecole des Roches egyik tanára három pontban foglalja össze ez iskola ama tulajdonságait, a melyek az ujság bélyegét nyomják rá. Egyik a *szabadban való élet*, másik a *tanárnak és tanulónak valóban közös élete és munkája* és a harmadik a *nő jelenléte az iskolában.* A szabadban való életről az a tapasztalata, hogy bámulatos hatása van a gyermekre, mert természetes levezető csatornája minden rossznak és bűnösnek gondolatban és tettben; a tanár és tanuló közös élete és munkájának első feltétele, hogy a tanár érezzen velük: örömükben, bánatukban bensőleg és önzetlenűl vegyen részt, ne pedig úgy, mint fizetett hivatalnok, kötelességből. A nő jelenléte bizonyos derült, szelid és jóltevő fényt és derűt visz az iskolába, az édes családi otthonnak és tűzhelynek másává teszi, bizalmas családi fészekké, a hova kedves emlékek között örömmel siet a növendék s megszünteti az internátusok kaszárnyaszerű ridegségét. Aztán jobb külső tartásra, udvarias, előkelő hang megszokására vezet. S nem utolsó előny az sem, hogy megelőzi az életbe kilépő ifjú elé táruló rosszat, t. i. a nő hirtelen és váratlan felfedezését, mely a tapasztalatlan ifjúra sokszor oly súlyos következményekkel járhat.

Még csak egy pár szót ez iskolák didaktikai rendjéről. A mai iskolával sem a tananyag, sem a módszer tekintetében nem szakítanak teljesen, de életbe léptetik azokat az újításokat, melyeket korunk kivánságokként hangoztat s melyeket a modern paedagogia is helyesel. Ez iskolák lényegükben középiskolák, tanulóik 9-17-18 évesek. Közös tanítás egységes tanterv szerint csak a három alsó osztályban van, azután négy szakra válik, a melyek közül kiki hajlama és tehetsége szerint választ. Nagy súlyt helyeznek a modern nyelvekre, a latin csak a három felső osztályban szerepel s a mint közlik, teljesen kielégítő eredménynyel. Az élőnyelvet az illető nemzetiségű tanár tanítja s a latint élőnyelv módjára direkt módszerrel, beszélgetéssel. Az iskola bizonyítványt nem ad, de növendékei majd mind leteszik a baccalaureatust, vagy az érettségit — persze más iskolában.

A nélkül, hogy az új iskolák s nevelési rendszerük felett birálatot akarnék mondani, két eredendő hibájukat látom, a miért nálunk nem mernék nekik jövőt jósolni, pedig Paulsen, a berlini egyetem minap meghalt híres paedagogia-tanára azt mondotta róluk, hogy e reform-iskoláknak határozottan jövőjük van s a jénai Rein elragadtatással kiált fel, hogy ilyen nevelésre van ifjuságunknak mindenek előtt szüksége. Az egyik az, hogy

drágák; a másik az, hogy nem osztogatnak bizonyítványokat. S ezen a két okon hajótörést szenved minden egészséges kezdés.

Föltehetni végűl a kérdést: ismeri-e a magyar paedagogiai irodalom a külföld e reform-mozgalmait? Van-e ilyen, vagy hasonló kisérlet nálunk magyar gondolkozóknál? A kérdésre nagy örömmel s bizonyos büszkeség érzésével válaszolom, hogy van, még pedig — nem akarnék újságot mondani s meglepetést szerezni — a mi körünkben: Dr. György János tavaly megjelent *Hit és haladás* c. két kötetes munkájának tulajdonképeni végső célja az, hogy egy természetes, okos és észszerű nevelési rendszert alapozzon meg, melynek kereteit vázlatosan közli is. — Tanulmányozás közben meglepődve vettem észre nevelési rendszere alapgondolatainak teljes hasonlóságát, sőt azonosságát azokkal, a melyeket az imént ismertettem.

Ő *anthropogenetikus*-nak nevezi e nevelési rendszert s az egyes ember és az egész emberiség nagyjában azonos fejlődési fokozataira alapítja e rendszer különböző fázisait. Az iskola nála is: nem tanterem, hanem egy jól berendezett mezei gazdaság, a kézi munka nála is egyik legfontosabb nevelési eszköz gyanánt szerepel; a szabadban való időzés nála is lényeges annyira, hogy ő még az éjszakát is csak akkor töltetné szobában, amikor a hőmérő 0 fokra száll alá; az iskolai élet nála is egy kis állam képét nyujtja önkormányzó szervekkel és testületekkel, a tanár nála is csak útmutató, tanácsadó, bizalmas öregebb barát vagy atya. Holt nyelvet általános kötelezettséggel tanítani — szerinte is merénylet a gyermeki ész és egészség ellen; élő nyelvet tanulni szerinte is úgy kell, társalgással, gyermekcserével, külföldi útazással; a vallástan nála is hiányzik a tantárgyak közűl s az istentisztelet is, mert a gyermeknek mindennapi élete tetteiben és cselekedeteiben kell erkölcsösnek és vallásosnak lennie; a nevelés célja nála is: nem az, hogy egyoldalu értelmi embereket faragjon, hanem az, hogy a gyermek lelke teljék meg a hasznos munka és emberszeretet socialis érzelmeivel, hogy képes és kész legyen munkálkodni önzetlenűl az emberiség jövőjén. Nála is tér nyitandó a gyermek hajlamainak és tehetségeinek s a felsőbb fokon a szaki irány követendő, szóval a nevelésnek feltétlenűl alkalmazkodnia kell az egyéniséghez. Nála is más a napirend télen, mint nyáron: nála is a tanulás és tanítás csak egyik fontos, de épen nem kizárólagos eszköze a nevelésnek. Nála is a gyermeket nem a tanító buzdítása, hanem saját lelke indítása, érdeklődése sarkalja munkára. Sőt annyira megy, hogy ki meri mondani, hogy az a tanítás, a mely a gyermek figyelmét és érdeklődését lekötni nem képes, a figyelemre nem is érdemes. Ha a gyermek elalszik az ily tanítás alatt, hadd aludjék: „jobb aludnia, mint a figyelmét oly lecke hallgatására fárasztania, a mely őt ébren tartani nem képes.“ S ha mindenik gyermek elalszik, merűljön álomba a

tanár is s ha valami szépet álmodott, beszélje el tanítványainak. Bizonyára figyelni fognak rá.

A tanítás nála is kifejtés. A tanár semmit se mondjon el, a mire a tanítványok maguktól is rájönnek. A geometriát szerinte is gyakorlatilag méréssel, építés, fúrás, faragás közben kell tanulni; a természetrajziakat künn a szabadban élő vagy festett, rajzolt, mintázott példákon; a természettant kisérletek által; de lehetőleg semmit puszta szómagyarázat útján. Nála sincs semmi korlát, semmi felügyelet, mert szerinte minden felügyelet erkölcsrontó. A büntetésről nem szól, de azt hiszem, nem járok távol az igazságtól, ha azt mondom, hogy az ő rendszerében egyedűli büntetés a lelkiismeret nyugtalansága. Jutalmazás sincs más, csak a közelismerés, mert minden anyagi jutalom a jellemre káros hatású.

És így tovább folytathatnám az analogiák felsorolását; de úgy gondolom, hogy a gondolatok megegyezése az eddigiekből is tisztán megállapítható. Olyan könyvről van itt szó, amelyet a magyar irodalom értéke szerint még nem méltatott, de a mely minden paedagogus beható tanulmányozására és figyelmére kiválóan érdemes.

Íme új nyomok, új irányok, reformok a középiskolai nevelés körűl. Lehetnek e forrongó gondolatok és kezdeményezések között maradandó és muló értéküek, lehetnek megvalósítható és utopistikus ábrándok: lehetnek tulságosan merész röptűek, melyek a mai állapot tarthatatlanságával szemben a másik, szélsőségbe csapó reactioként tekintendők. De a meggondolásra és megvitatásra mindenképen méltók és érdemesek. Érdemesek annál is inkább, mert a minket vendégűl látó testvérintézet építés és fejlesztés előtt áll. A felemelendő épület és megalkotandó szervezet talán évszázadra fog szólani. Hátha lehetne ez új gondolatokból valamit, a legértékesebbeket valósítani? A külső feltételek, különösen a telek fekvése és terjedelme olyan szerencsésen vannak adva, mintha ez új gondolatok hatása alatt szereztettek volna. A belső képét pedig a tanári kar a maga lelkes munkásságával legjobb belátása szerint úgy formálhatja, hogy érezzék azon az új idők tisztúlt és értékes gondolatainak hatása. Úgy legyen!

Dr. Gál Kelemen.

Az egyház alkalmazkodása a jelen lelki állapotához.

Tufts H. Jakab chicagói egyetemi tanár terjedelmes czikket irt fenti czím alatt az American Journal of Theology czímű folyóiratban. Ezt szándékozom rövid kivonatban közölni. Én részemről a czikkben foglaltakat fontos gondolatoknak tartom, a melyek ha a mi elmaradott ipari és kereskedelmi állapotainkat s általában nemzetgazdasági állásunkat nem találják is annyira mint az amerikait, annak a ki a fejlődés és haladás eszméivel foglalkozik egy új kijelentés erejével jelennek meg. A gondolatok olyan mozgalmakat és munkásságot tartanak szem előtt, a melyek azonban már nálunk is megkezdődtek.

Ki ne venné észre, hogy a társadalom minden osztálya szervezkedik. Szervezkedik az iparos, a kereskedő, a kisgazda, a munkás saját érdekeinek egyesített (collectiv) előmozdítására. A mult és jelen között Tufts két irányban lát lényeges különbséget. Egyik az, hogy az emberek az ipar és kereskedelem előmozdítására csoportosulnak és szervezkednek. Másik az, hogy a tudomány és nevelésügy rohamosan fejlődik s mindinkább alkalmazást nyer a gyakorlati életben. E két változás fogalmunkat három dologra nézve lényegesen átalakította. És pedig átalakította

a) az egyén értékéről,

b) az igazságosságról és

c) a tudományos vizsgálódásról való fogalmunkat.

I.

a) Változás az egyén értékének fogalmában.

Az egyén értéke a collectiv nemzetgazdasági szervezkedés és a gépek terjedése következtében ma fenyegetve van. A nemzetgazdasági fejlődés e neme éppen mint a politikai szervezkedés, a haladásnak a követelménye. De miként a politikai szervezet sokszor

alakult zsarnoksággá s fenyegette az egyéni szabadságot, úgy alakulhat a nemzetgazdaságban a collectiv működés erkölcsi veszteséggé. Az egyesült tömegben az egyéni felelősségérzet csökken, úgyszólva az egyén belevész a tömegbe. A gépek tisztán pénzszerzési czélból már nem egyszer dolgoztattak erőn felül nőket és gyermekeket. S még az a különös sajátsága is meg van e collectiv rendszernek, hogy az egyén vajmi keveset tehet ellene.

Az egyén értékét meg kell menteni. E végből bizunk benne, hogy az ipar és kereskedelem e collectiv szervezeteit olyan egyének fogják irányítani és vezetni, kiket elsősorban az erkölcsi és szellemi élet előmozdítása érdekel és nem csupán anyagi czéloknak állanak szolgálatában.

S mit tehet itt az egyház?

Az előbbi nézetet socialista és individualista egyaránt tiszteli. S valóban ez olyan társadalmi igazság, a melynek vallásos tartalmat kell adnunk. Uralkodó gondolattá kell ezt tenni a kereskedelemben és törvényhozásban. A huszadik százév papjának kötelessége az embereknek megmutatni, hogy lelkük, egyéni értékük s igazi életük mi ma és mi lehet a jelenlegi viszonyok között.

b) Változás az igazságosság fogalmában.

Az igazságosság régen azt jelentette, hogy az egyén és birtoka védelmet nyerjen erőszakkal vagy csalással szemben. Mikor az egyén földjét maga művelte s szükségletét saját kezével előállította, könnyű volt megmondani, hogy az előállított javakból kit mennyi illetett. Az igazságosság akkor jelenthetett egyéni és vagyoni védelmet. De ma egy óriási embertömeg állítja elő a javakat. A munkában résztvesz tőkepénzes, munkás, földmíves, államférfi, orvos, tanító, biró és pap s ki tudja megállapítani, hogy az előállított javakból kit mennyi illet meg? Hogy nagyobb igazságosságot érjünk el, a nemzetgazdaság mozgató elveihez kell fordulnunk. Azt, hogy kit mennyi illet meg a javakból úgy állapíthatjuk meg, ha megállapítjuk az egyéneknek, szóval a társadalom minden egyes tagjának az értékét. Itt szintén állást kell foglalnunk a socialista és individualista eldöntetlen elmélete között. Ennek eldöntésére mi nem vállalkozhatunk. Azt azonban fel kell tennünk, hogy úgy demokratikus individualista, mint a felvilágosult socialista az igazságosság és jogosság nagy eszméinek alárendeli programmját.

Hivatásunk egyik részét teszi, hogy az igazságosságnak ezt a fogalmát hirdessük. S minthogy a demokratikus individualista és a felvilágosult socialista közötti eltérést csak gondos vizsgálódás szüntetheti meg, az egyéni érték és társadalmi igazságosság elveihez a tudományos vizsgálódást kell kapcsolnunk, mely missionk harmadik alkotótényezőjét kell hogy tegye.

c) Változás a tudományos vizsgálódás fogalmában.

A tudományos vizsgálódás a multban legtöbbször valamely dogma elleni polemiát jelentett. Máskor valamely kigondolt igazság elleni romboló kritikát. Ezeket jelentette s nem olyan analytikai módszert, a mely egyenesen és positive az emberi haladást és társadalmi fejlődést szolgálja.

Missiónkat ma teljesen tudományos szellemben kell teljesítenünk. Meg kell állapodnunk abban egyszer s mindenkorra, hogy legelemibb erkölcsi kötelességünk az, hogy a mikor tanulunk, vagy jobban mondva tanulmányozunk, a dolgokat minden oldalról meg kell vizsgálnunk. Ne dogmatizáljunk bizonytalan alapon. Ennek a kötelességnek vallásos tartalmat kell adnunk. Az őszinte tudós csak arra jút, hogy magában a vizsgálódás folyamatában isteni vezérét, lelkiismeretét követi, s ez megszenteli a tudományt s őszintévé teszi a vallást. Professor Mead az amerikai telepítvényesek közötti társadalmi munkás és a szószék feladata között a következő megkülönböztetést teszi. A telepítvényesek között dolgozó reformator feladata az, hogy a jó és rossz fogalmairól helyes erkölcsi itéletet formáljon; a szószék feladata pedig az, hogy az embereket a jó követésére inspirálja. Az alsó néposztálynál nekünk is hibás fogalmakat és itéleteket kell megváltoztatnunk, mig az intelligensebb osztályt, ki helyes fogalmakkal bir, azoknak követésére, gyakorlati élésére kell ösztönöznünk. Itt már nem kell mondanunk, hogy ez vagy amaz helyes, hacsak az nem oly világos, hogy bárki megértheti, hanem a lelkiismeretre kell szüntelen utalnunk.

II.

Második kérdésünk az, hogy miként alkalmazkodjék az egyház e psychologiai változásokhoz?

A mi czélunk nem vallás nélküli nemzetgazdasági értekezés. Mi alapos változást látunk ez iránti magatartásunkban. S ha a szónok

olyan vallásos igazságot akar hirdetni, melynek a gyakorlati életre hatása van, olyanná kell azt tenni, mely a tudományos és nemzetgazdasági fejlődésre és haladásra nézve, jelentéssel bir. Hogy a szónok ezt tehesse, ezeket épp oly vallásos tartalommal kell megtöltenie, mint például Amerikában tették a kötelesség és sympathia fogalmaival, a melyeknek vallásos jelentésük van. Tudniillik arra, hogy valaki a vallásra csak gondolhasson is, legelemibb belépő jegy az, hogy pontos kötelességteljesítő és emberszerető ember legyen. Én már talán öntudatlanúl régen ebben a meggyőződésben élek. S a kik figyelmen kivül hagyják a kötelességteljesítés és emberszeretet szentségét, azokat nagy modern hipokritáknak tartom.

Istenről való fogalmunkat meg kell bővitenünk! Az idők a többek között két istenfogalmat hoztak elő. Egyik a régi Izraelben kifejlődött Úr fogalom. E szerint Isten az emberek korlátlan ura, zsarnoka. Másik a rokonsági fogalom. E szerint Isten a mi Atyánk. Lelkünk lényegében ugyanaz, mi a világ fejlődésében élő Istené. Mi Istennek munkatársai, gyermekei vagyunk. A középkor, mint a római birodalom követője, természetesen az Úr fogalmat fogadta el.

A mult százév tendentiája az volt, hogy az Úr fogalmát az Atya fogalmára vigye át. Hogy Isten a mi mennyei Atyánk. Hogy az emberek testvérek. Ez a fogalom aztán először előtérbe tolta a családi élet s később a politikai élet fontosságát.

De miként bővitsük ki Istenről és a vallásos tapasztalatról való fogalmunkat? Úgy, hogy az egyéni érték, az igazságosság s tudományos vizsgálódás fogalmait mint vallásos tartalommal teljes fogalmakat használjuk annak meghatározására a mi isteni, a mi vallásos. És ne úgy használjuk ezeket, mint a melyeknek egy feltételes főhatalom nélkül jelentésük nincsen. Az élő Isten, a ki jelentett Urat és Atyát, a mai nemzedéknek jelentse annak az életnek a forrását és inspirálóját, a melyet mi a legmélyebb értelemben lelki életnek nevezünk. A kezdődő egyház a Logos fogalmával kora philosophiájának vallásos tartalmat adott. Ha a mai szószék tud úgy építni, akkor az olyan fokusokká teheti a tudományos és társadalmi lelkiismeretet, melyek tüzükkel állandóan élesztenek egy erősebb és életbenjáróbb hitet.

S ha megállapitottuk e változást, hogy a tudományos vizsgálódás, az egyéni érték és társadalmi igazságosság már magukban az istenség lényegének attributumai és nem levezetett járulékai, más fogalmakat is át kell alakitanunk. A hit például a vallásos vizsgá-

lódás szempontjából, nem valamely meghatározott értéknek és igazságnak az elfogadását jelentené. Jelentené a léleknek azt a bátor elhatározását, mely szerint a dolgok vizsgálatába bele meri dobni magát s attól sem irtózik, ha új fogalmakat kell alkotnia. A hitetlenség pedig jelentené azt a félelmet, hogy ez, a miben élünk, nem szellemi világegyetem, vagy pedig jelentene olyan apáthiát, mely kizárja annak lehetőségét, hogy az emberi lélek egy járatlan világba még léphet. Az egyéni érték és társadalmi igazságosság szempontjából a hitetlenség nem volna egyéb, mint abba való belenyugvás, hogy „az élet törvénye csupán a létért való küzdelem"

A hit azt a meggyőződést jelentené, hogy azok felett a körülmények felett győzedelmeskedhetünk, a melyek a lélek életét elmeríthetik vagy elolthatják. Hogy az emberi léleknek nagyobb igazságokban lehet része, mint a mit a világ eddig látott. Nagyobb igazságokban lehet része, mint a mit a szívnek és léleknek kigondolni hatalmában áll. Az igazi vallásos hit olyan isteni eseményben való bizalom, a mely sokkal nagyobb annál, semhogy szemléltetni lehetne abból, a mi volt — vagy a mi van.

E hit már itt van a földön. A szószék feleljen arra, hogy segítségére lehet-e annak az, a mit a történelem tanuságai nyujtanak? Hogy megtudja-e a vallás azt a kibővítést adni, melyre szüksége van minden intézménynek, ha „nem egy elviselt csontváz börtöne", hanem a lélek hajléka vagy temploma akar lenni?

Kiss Sándor.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. Hale Everett Edward. Az amerikai Senatus házán jun. 10.-én gyászjelvény volt felvonva. Egy nagy veszteséget jelzett e gyász, Dr. Hale, a senatus papjának elhunytát. Bostonban, a Dr. Channing városában született. 1846-ban kezdte pályáját. Papsága s irodalmi munkássága a nemzet nagyjai közzé emelték. Emerson, Longfellow barátja. Költemények szerzője s „Egy százév memoirjai"-nak irója. 1899.-ben a Senatus papságával tisztelik meg, s a közvélemény e mellett a „grand old man" nevezettel. Neve az amerikai unitarius egyház s a nemzet történelméé.

A brit és külföldi unitárius társulat Londonban pünkőst hetében tartotta meg évi gyülését. A választmány jelentéséből örömmel vették tudomásul, hogy az Ausztráliában Wellingtonban ezelőtt három évvel alakult unitarius gyülekezet már templomot is építtetett. A társulat Indiából és Japánból segélyzett ez évben tanulókat az oxfordi theol. intézetben. Ujabban Délafrikából, Olaszországból jelentkezett tanuló, sőt Törökországból is. Az ifjú törökpárt összeköttetést keres a szabadelvű kereszténységgel. A társulatnak évi bevétele mintegy kétszázezer korona volt, miből nagyobb összegeket forditott gyülekezetek segélyere, templomok épitésére és a vallási irodalom partolására. Elnöknek ujra megválasztottak Harrison Jánost, ki buzgó müködésével elég jogczimet szerzett az újraválasztásra. Az istentiszteletet, melyet Dr. Carpenter Estlin József végzett, a portland-streeti templomban tartottak, abban a történelmi nevezetességű templomban, melyet 1833-ban Tagart Eduard alapitott, s melyben utána Tayler János és Dr. Martineau Jakab hirdették a tisztult kereszténység igéit. Ez ünnepélyes istentisztelettel a portland-streeti templom bezárul, mert a gyülekezet egy nagyobbat épit egy más alkalmas helyen. A gyülésnek voltak külföldi vendégei is: Amerika-

ból Southworth lelkész s Safford Mária nőlelkész; Australiából Sir Stout Robert felsőbb törvényszéki biró.

Az angol unitáriusoknak egy másik nevezetes gyülése volt a „*National Conference*", mely három évenként szokott összegyűlni s mely ápril hóban Bolton városában jött össze. Ez egyesület 1882-ben a végre alakult, hogy a lelkészek számára megfelelő nyugdíjt biztosítson és minden változás és minden körülmény között, mint időközi szünetelések, biztosítást nyujtson. Az egyesület alaptőkéje ma mintegy hatszáz ezer korona. A gyülésen jelen volt Dr. Eliot Sámuel, az amerikai unitarius társulat elnöke is, kit testvéri szeretettel üdvözöltek. Dr. Eliot egy hónapot töltött Angliában. Számos helyen prédikált, több összejövetelen beszélt. A boltoni gyülésen az üdvözlésre adott válaszában jellemzően nyilatkozott, mikor azt mondta, hogy „napjainkban arra kezdünk rájőni, hogy a tökéletes szabadság a mások szolgálatában áll. Elődeink úgy találták, hogy a szabadság a legfensőbb törvény. Nekünk pedig az adatott, hogy mi úgy találjuk, hogy a legfensőbb szabadság a törvény. Eszményeinket védeni kell a papi uralom támadásaival szemben és védeni a belső anarchia veszélyeivel szemben". A gyülésnek még figyelemreméltó mozzanata volt, melylyel a nemzetek folytonos fegyverkezésére nyilatkoztak. A gyülés egyhangulag sajnálkozását fejezte ki, hogy „a világ vezető államai, köztük Anglia is, folyton és mind nagyobb mértékben fegyverkeznek és nemcsak a növekvő adóteherért s a társadalmi reformra szükséges pénzforrások felemésztéseért emeli föl szavát, hanem a romboló versengés szégyene miatt is. A kereszténység és az emberi közösség azt kivánja, hogy a nemzetek jobb megértésre jussanak egymás közt, hogy erősitsék a testvériség és jóakarat kötelékeit annyira, hogy a háborút végképp lehetetlenné tegyék". Az egyesület a közelebbi három évre Dowson Enfield H. manchesteri lelkészt választotta elnökéül, kiben a legszerencsésebb tulajdonságok egyesülnek az elnöki tiszt betöltésére.

Gentilis Bálint. Egyike a XVI-ik száz hitvallóinak. Már idős ember volt a nápoly vidéki Gentilis János Bálint, mikor Olaszországot vallási meggyőződése miatt el kellett hagynia. Arianus nézeteket vallott s a háromságról úgy beszélt, hogy az csupán találmány. Hazájából Genfbe menekült, hol Kálvin és társai eretnekséggel vádolták s börtönbe vettették. Egy gyönge pillanatban nézeteit visszavonta és elismerte a háromságtant magába foglaló hitvallást. Hogy példáján mások annálinkább elijedjenek, csaknem ingre vetkőztetve,

mezitláb és hajadon fővel kellett a kezébe adott égő fáklyával a város utezáin végig mennie. Gentilis mihelyt tehette, elmenekült Genfből és egy darabig Felső-Olaszországban, Francziaországban és Németországon tartózkodott, keserű bánatot érezve a veszélyben tanusított gyengesége miatt. Hogy vétségét helyrehozza, annálinkább terjesztette mindenütt, a hol járt, nézeteit. De Kálvin figyelemmel kiséri és óvja tőle a népet. Kálvin boszús volt, hogy elmenekült. Egy barátjának azt irta: „Meg fogja tudni eléggé – csaknem a csömörlésig – hogy minő ember vagy vadállat vagy szörny Gentilis, abból a nyilvános levélből, melyet a gyülekezetekhez irok". E levél irása után nemsokkal Kálvin meghalt. — Gentilis ekkor ismét Sweitzba megy. S a berni canton egy kis városában, Gexben mint eretneket letartóztatják és a Bern városi tanacs letejezésre itéli „a háromság megtámadásáért és azért a tanitásért, hogy csak az Atya az egyedüli végetlen Isten, a kit imádnunk kell". A tanács fölajánlotta neki, hogy életét megmentheti, ha vallásos nézeteit megtagadja. De Gentilis az ajánlatot visszautasitja. 1566. sept. 9.-én végrehajtották rajta az itéletet. Mikor fejét a vérpadra hajtotta, így nyilatkozott s ezzel vált meg a világtól: „Sokan szenvedtek a Fiú dicsőségeért; de senki, a mennyire én tudom, nem szenvedett halalt az Atya dicsőségeért és fensőbbségeért".

Rogers Henry. Egy név, melyhez gazdagság és áldozatkészség füződik. Rogers Henry, ki május elején halt meg New-Yorkban hetvenkét éves korában, egyike volt a legvagyonosabb unitariusoknak Amerikaban. Olajjal való kereskedés és vasútvallalatokban részvetel szerezte neki a nagy vagyont. Egy tengerész kapitánynak volt a fia, de nem a katonaságot, hanem a kereskedést és üzletet valasztotta pályáúl. Ha nem is ért el a Rockfeller vagy a Gould vagyonaig, de hetvenöt millió dollárt hagyhatott fiára és három leányára. Közezélokra nagy összegeket aldozott. S a mikor első neje elhalt, emlékére az egyik unitarius gyülekezet számára egy egészen új templomot épittetett; ötszáz ezer dollárt adott erre, vagyis a mi pénzünk szerint több mint két millio koronát.

A felekezeti béke kérdéséhez. Mult számunkban megemlékeztünk arról, hogy a magyar r. kath. püspöki kar közbenjárására a vegyes házasságokat tiltó *Ne temere decretum* Magyarországra és kapcsolt részeire *vissza lett vonva*. Ez reményt nyujtott az annyira kivanatos felekezeti beke helyreállitására. Azonban a vegyes házasságok érvényét elismerő pápai decretum végrehajtása

tárgyában a katholikus klérushoz a püspöki kar által kiadott instructio e tekintetben aggodalmakra szolgáltat okot. Ezért megfelelő védekezés czéljából fel kell hivjuk erre hiveinknek s különösen papjainknak a figyelmét.

Ez a *püspöki instructio* elismeri ugyan a pápai decretum alapján a vegyes házasságok érvényét, bármely törvényes formában lettek is azok megkötve, de felhivja a kath. papokat, hogy hiveiket, a mennyire csak lehet, attól visszarettentsék, azt minden alkalmas eszközzel megakadályozni törekedjenek, ha pedig ezt el nem érhetnék, akkor minden erővel azon legyenek, hogy mindkét nemü gyermekeknek a kalholikus vallásban való nevelése biztosittassék. Ha azonban mégis lennének, a kik a megkivánt biztositékok megadása és az egyház engedelmének kieszközlése nélkül lépnének vegyes házasságra, ezekkel szemben semmi fáradságot nem sajnálva, minden buzgósággal, eszélyességgel és leleményességgel igyekezzenek őket jobb meggyőződésre birni. Intsék őket s inditsák bünbánatra, hogy az őket és gyermekeiket fenyegető lelki veszedelmeket maguktól elháritani igyekezzenek, főleg pedig buzditsák őket arra, hogy mindkét nembeli gyermekeiket katholikus vallásban nevelni törekedjenek. Felemliti az instructio azt is, hogy bár a polgári törvények és főként az iskolai szabályzatok az ilyen gyermekek katholikus neveltetését nehézzé teszik, azonban ez még sem lehetetlen, a mit a mindennapi tapasztalat igazol; ne tétovázzanak tehát, mert ha ezeket teljesiteni nem volnának hajlandók, akkor kétségtelenül teljességgel méltatlanokká tennék magukat a feloldozásra.

Ezen instructio tehát a megkötött házasság után oly esetben is, a hol reversalis nem adatott, az állami tiltó törvények ellenére érvényesiteni kivánja a katholikus befolyást a nem katholikus gyermekek vallási nevelésére. Ezért papjainknak s iskoláink vezetőinek éber őrködése szükséges, hogy hiveinkre illetéktelen befolyás ne gyakoroltassék.

Gróf Tisza István, a dunántúli református Egyházkerület f. é. junius 9.-iki közgyűlésén, ismertette a püspöki kar fennebbi instructióját, megütközéssel emliti fel, hogy ezen instructio arra hivja fel a lelkészeket, hogy „a házasfeleknek egy pillanatig se hagyjanak békét a házasság megkötése után s különös figyelmükbe ajánlja e szerencsétleneket; reájuk uszitja egész buzgólkodásukat, eszélyességüket és leleményességüket; kijelenti, hogy az ilyen gyermekek katholikus neveltetését nehézzé tevő polgári törvényeket ki lehet

játszani és útasitja a lelkészeket, hogy a feloldoztatás megtagadásával kényszeritsék vegyes házasságban élő hitsorsosaikat a törvény megszegésére". Fájó érzéssel ad kifejezést beszéde további folyamán annak, hogy az ilyen eljárás megzavarja a felekezeti békét, elkeseriti, megmérgezi a Ne Temere orvoslása révén keletkezett békét, testvéries emelkedett hangulatot: Nem tudja, beleboesátja-e a kath. klérus annyi ezer magyar család házi tűzhelyének szentélyébe az izgatásnak mérgezett nyilait, de kötelességének tartja rámutatni erre a veszedelemre és kérve-kérni az illetékes tényezőket, hogy ne rombolják le önmaguk legszebb alkotásukat, de egyúttal figyelmeztetni is őket az ebből származható visszahatásra, mely a lelki szabadság és lelki béke nagy érdekeinek megsértését *követni* fogná.

(e.)

Loyson Hyacinthe ezelőtt pár héttel Nizzában felolvasást tartott „A vallás kérdéséről, mint az jelen századünkben jelentkezik". Előadását azzal kezdte, hogy a történelem bizonyítása szerint a vallás az, mely miden más egyébnél inkább egyesíti az egyéneket és nemzeteket. A kérdés tehát az, hogy a vallásos eszmék kiküszöbölése irányában haladunk-e, a minek minden tényleges istentisztelet megszűnésében kell végződnie, vagy ellenkezőleg egy szellemi megújhodást remélhetünk, a mely az emberiséget fölemeli s s tökéletességre juttatja. A mai növekvő scepticismus és forradalmi szellem sokakat minden vallás elenyészésének hirdetésére inditanak. De ha gondosan vizsgáljuk a dolgokat (kezdve Francziaországban az egyház és állam szétválasztásával támadt nagy krizisen) a tény az, hogy a vallásos eszmék eddig nem tapasztalt erővel nyomúlnak előtérbe. „Vége a vallásoknak!" Nem, a világ soha sem látta az új hitnézeteknek oly forrongását, mint az utóbbi századévben. Amerikában a mormonismus mellett ott látjuk a keresztény tudományt (Christian Science) melyet egy nő alapított, a mely sok ezer ujonczot számlál. A spiritualismus — a psychologiai észrevétnek e megtévelyedése — szintén amerikai eredetű. Francziaországban ott van a Comte vallása — egy szép, de fej nélküli görög szobor. Ott van az Üdv hadserege, a mely szokatlan módszere mellett is, bámulatos munkát végez az egész földön. Más vallási mozgalom még a Tolstoi-féle és a theosophia. Keletre menve, egyike a legfigyelemreméltóbb előhaladasnak a japánoké, a kik az emberek szükségleteinek csodálatra méltó belátásával egyeztetni tudták a maguk különböző régi vallásaikat, a mi által békében és összhangban élnek és a jelen kor

vezető nemzeteivel találkoznak. Nem különben a judaismus és kereszténység nem gondolt összesimulására is van példa; mert keresztény papok és zsidó rabbik kölcsönösen kicserélik a szószéket Amerikában. Egy más érdekes vallásos mozgalom napjainkban a behaismus, a mely mondhatni egy evangeliumi mozgalom az izlamban. „Én kereszténynek születtem és neveltettem — mondotta Loyson H. — és Isten kegyelméből annak maradok, a míg élek. De öreg koromban úgy látom a dolgokat, a mint azok vannak és a pápaságot semmi szín alatt sem tudom többé a keresztény egyház képviselőjének tekinteni. Úgy érzem, hogy a pápai rendszernek nincs jövője". Egy biboros püspök nem régen ezt hirdette szószékéből: „Mindent a pápáért és a pápa által". Ez a közérzület lealacsonyítása. Az összehasonlító vallástudomány szükségképpen a dolgoknak egy új átalakulását fogja előidézni, egy új és egyetemes egyházat fog teremteni. Krisztus a maga igazi jellemében, mint Isten fia, annak az Örökkévaló Atyának a fia, kit egyedűl illet meg az imádás, bálványimádás nélkül fog előttünk állani. És ez az új és igaz katholikus egyház magában foglalja mindazokat, a kik Istenben hisznek. Nem csak, hanem magában foglalja mindazokat, a kik erre a hitre jutnak, a melyet most még csak homályos tükör által látnak — mert a Krisztus szeretete az egész világot átöleli. Csak egy emberiség és egy vallás van; mert csak egyetlen egy Isten van".

Loyson Hyacinthe-ot Róma többször megpróbálta visszatéríteni. Azt a veszteséget, mit a franczia róm. kath. egyház a „Notre-Dame" templom hires szónokának az egyházból kilépésével ezelőtt pár évtízzel szenvedett, még maig se tudta pótolni. Loyson Hyacinthe nejének most megjelent önéletrajzi feljegyzései érdekes adatokat tartalmaznak Róma kisérleteire nézve. „Hányszor megpróbálták — irja — hogy rávegyenek a Rómához visszatérésre!" A párisi érsek egyszer egy kiváló angol róm. kath. egyházi férfiút küldött hozzájuk, ki Loysonnénak nagy birtokot és herczegnői czímet ajánlott fel, ha beléegyezik a férjétől elválasztásba. Loyson Hyacinthe-né erre azt felelte: „Hogyan ajánlhat egy angol gentleman nékem ilyen gyalázatos dolgot!" Egy alkalommal meg mikor Rómában voltak, XIII. Leo külön követet küldött hozzájuk, Vivès y Tutto biborost, ki a jelenlegi pápának a gyóntatója, hogy Hyacinthe abbénak és nejének együttesen tegyen ajánlatot — mert a mint a pápa mondotta — „ők valóban házasfelek és elválasztani nem lehet", hogy térjenek vissza

a római egyházba, melynek egyik keleti ágazatába, hol a papoknak a nősülés meg van engedve, felveszi a pápa; őket és gyermekeiket teljes tisztelettel fogják fogadni s Hyacinthe abbé prédikálhat nemcsak a párisi Notre-Dame-ban, hanem minden egyházközség templomában, mely a pápa fenhatósága alá tartozik. Az egyetlen feltétel, melyet a pápa kikötött, hogy ismerjék el a vatikani concilium decretumait (melyek a pápa csalhatatlanságát is magukban foglalták). Hyacinthe abbé és neje ez ajánlatra azt a választ adták: „Mi már igen közel vagyunk az itéletnaphoz, mikor az Örökkévaló előtt kell megjelennünk, semhogy ily hütlenséget lelkiismeretünkkel szemben magunkra vehetnénk“.

Loisy Alfréd a „Collège de France“-ban elfoglalta a vallástörténelem tanszékét. Attól tartottak, hogy a róm. kath. hallgatók zavart fognak ez alkalommal előidézni, tüntetést rendeznek a modern katholikus tudós ellen. Ez azonban nem következett be s Loisy a tudósítás szerint megtarthatta székfoglalóját minden akadály nélkül. Miután a megjelenteknek köszönetet mondott, elődeiről, Reville Albert és Reville Jeanról emlékezett meg, s Renanról, ki „Izrael vallásával“ kezdette meg a College de Franceban a vallástörténelmi előadásokat. Tisztelettel adózott Reville Albert emlékének. „Reville, – mondotta, a szabadelvű protestantismus ama kitünőségeihez tartozott, kik oly sokkal járúltak Francziaországban a vallási tanúlmányok előbbreviteléhez. Habár hivő lélek volt, kritikája független. Tudománya és hite egy formulában egyesült, mely az evangeliummal volt azonos“. Reville munkáit elemezve, hosszasabban szólt a „Jésus de Nazareth“ czíműről s Renannak hasonló munkájával összehasonlítva, azt mondotta, hogy „Reville Krisztusa nem zsidó, hanem absolut ember, az eszményi vallás prófétája . . . A kereszténységnek ez eszményi elméletté átvitele lehet talán hasznos, de nem egyező a történelmi valósággal“. A Renan Krisztusa, bár tanulmánya kevésbé alapos kritikán nyugszik, Loisy úgy találja, történelmileg sokkal valószinűbb, mint a Reville-é. — Következőleg Reville Jeanról emlékezett meg, kinek munkássága oly hirtelen félbeszakadt, ki pedig oly jól készült elő feladatára a Philon logosáról, a negyedik evangeliumról, az episkopatus eredetéről irt munkáival, főleg pedig „A vallás Rómában Severus idejében“ czímű tanúlmányával, melyben a vallások syncretismusát vizsgálta, azokat a mellékfolyamokat, melyek a kereszténység nagy folyamát növelték, a judaismust, hellenismust, mithriacismust. Reville J.-t „a vallásos érzelemnek psychologiai tanúlmányozása érdekelte, mondotta; de ez nem elég, mert a vallás, vallások mindig teremtettek szertartásokat, intézményeket, társadalmi szervezeteket. És azok is éppen annyira megérdemlik a beható vizsgálást.“ Loisy azután a saját tervét és nézőpontját jelezte. Elfogadva Renánnak eme mondását, „hogy az ember egy vallásnak történelméről úgy adjon számot, a mint kell, érdemes arra egy életet rááldozni“,

ehez hozzáadta még, a mi a „szabadgondolkozók“ kedvelt tételének visszautasítása: „A vallástudományban éppen úgy, mint a bölcselettörténelemben a részrehajlatlanság nem jelent közönyösséget, sem kevésre becsülést a tanulmányozott tárgy iránt. Ha azt jelentené, akkor a bölcselettörténelem, mely mégis a mi bölcseségünknek a történelme, nem lenne egyéb az esztelenség történelménél . . . A mi engem illet, mondotta, a vallásról se gondolom, hogy az csak egy csalóka kép lenne. Én úgy gondolom, hogy arra nézve, hogy az ember igazságot szolgáltasson az emberiség vallási történetének, a vallásoknak nem csupán a hibáit kell nézni s azokat nem csupán úgy kell felfogni, mint össze nem illő, képtelen álmok sorozatát... A képzelet teremtette mythosokon, a különös, durva, gyakran kegyetlen cultusokon keresztűl fel kell fogni tudni még az emberiségnek egy eszmény felé vágyódását, bárha határozatlan felfogásban és akarásban is jelentkezik itt az . . . E vágyódás nem a semmit jelenti, e vágyódás teremti az eszményt s hiszen a jó és erkölcsi valóságában“. Ily szellemben kezdette meg Loisy vallástörténelmi előadásait. S terve tanulmányozni az összehasonlító módszer szerint a vallás különböző elemeit: az áldozatot, a jóslást, prófétálást, imát, erkölcsöt, hitvallásokat, papságot és a többit.

A Keresztény Magvető összes történeti adatanyagának kivonatai meg fognak jelenni a *Biás* István által közelebbről Marosvásárhelyt kiadandó *Unitárius Egyháztörténeti Adatok* függelékeként. Arra nézve, hogy folyóiratunk az unitárius történeti adatgyüjtésnek is jelentékeny szolgálatot tett, érdekes bizonyságúl szolgál az, hogy az összeállitásban 1552-től 1908-ig 360 adat kivonata szerepel. Ezekből századonként 38 a XVI-ra, 84 a XVII-re, 81 a XVIII-ra, a többi — 25 vegyes keltezésű, keltezetlen és bizonytalan idejű adat kivételével — a XIX. századra esik. Mivel az időrendbe állított kivonatok tartalmazni fogják a Keresztény Magvető megfelelő évfolyamára és lapjaira való utalást is: az összeállítással a történetkutatók folyóiratunk adatanyagában kétségtelenűl hasznos útmutatót nyernek. (kl.)

Jubileum. *Kozma Gyula* budapesti polg. isk. igazgató 25 éves igazgatóságának évfordulóját volt és jelen tanitványai a fővárosi hatóság s számos barát és tisztelő résztvételével május 9.-ikén megünnepelték. Ezt annál nagyobb örömmel jegyezzük fel, mert az unitarius papi családból származott férfiú önerején vívta ki állását s lett a magyar tanügynek egyik vezérmunkása.

Egyházunk multjának érdekes emlékei fel-felcsillanak mindenütt, a hol unitáriusok élnek. *Pap* Domokos tordai főgymnáziumi tanár, hitrokonunk Torda és környékének lendülettel és vonzóan megirt új turista kalauzában, a történeti részekben, a város történetének keretében, több érdekes emlékét újítja fel a mi multunknak is. Megemliti a vallásszabadságnak hajdani templomunkban történt kimondását, e templom törvenytelen és erőszakos elvételét, szól megszünt gymnasiumunk küzdelmeiről, közli

templomunk és internátusunk képét s a vidék ismertetésénél külön fejezetet szentel Toroczkó hitéletének. A hajdani tiszta unitárius Tordának ma 12,000-ből 1439 unitárius lakója van. A számos képpel diszített, érdekesen, meleg tárgyszeretettel, jó stilussal megirt hézagpótló kis kötet, melyet írója Orbán Balázs önzetlen, munkás szellemének és emlékezetének ajánlott, Tordán, Fodor Domokos könyvnyomdájából, 1 koronáért rendelhető meg. (knls.)

Dr. Barrows Sámuel †. A magyarországi unitariusoknak és a magyar nemzetnek egy jó barátja hunyt el ápr. 21-én New-Yorkban. 1841-ben született csakugyan e városban, a hol elhalálozása történt. De életmunkássága több helylyel kapcsolatos. Miután a Harvard-egyetemet végezte és Leipzigban is tanult, 1876-ban pap lett Bostonban Dorchester városrészben; de már 1884-ben az amerikai unitarius társulatnak lesz egyik vezető embere s Boston tizedik kerülete részéről congressusi tag — Washingtonban. Mintegy tiz évig volt a congressusnak tagja, mely idő alatt az Egyesült Államok kormánya többször ruházott rá politikai küldetést s Barrows Európában többször megfordult s hazánkban is két izben járt. A socialis és nemzetgazdasági ügyekben tekintély volt. A mit útja után Magyarországról irt, a tárgyilagos itélőt mutatja. Barrows családi nevét fia Barrows Vilmos fogja fentartani, ki Washingtonban az erdészeti ügyeknek egyik vezetője.

Gyászhirek. Aranyosrákosi *Rákosi István*, Abrudbánya volt polgármestere, unitarius egyháztanácsos május 7.-én 85 éves korában Abrudbányán elhalt. A XVIII-ik százban is jelentékeny bányavidéki családnak volt egyik derék tagja. — Ó-tordai *Székely Zsuzsánna* életének 67.-ik évében jun. 4.-én Tordán jobb létre szenderült. Ó-tordai Székely Miklós nyug. kir. tábl. biró, ó-tordai Székely János vármegyei jegyző és ó-tordai Székely Dénes birtokos testvérüket gyászolják az elköltözöttben. — Székely János kolozsvári katast. főmérnököt és nejét Elek Zsuzsánnát érzékeny veszteség találta kicsiny fiok *Dezső* jun. 15.-én történt elhalálozásában.